

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ 1830—39, 1850—59

DÁNYI DEZSŐ

A magyarországi demográfiai átmenet elemzése során végrehajtott regionális családrekonstitúciók az alábbiak mérlegelése és megfontolása után alakultak ki. A település, illetve a plébánia szinten kimunkált anyakönyvekre támaszkodó — a világirodalomban ma már több százra tehető — családrekonstitúció, *Henry, L.* módszereinek köszönhetően, jelentős mértékben gazdagította a demográfia, különösen pedig a történeti demográfia módszertani és ismeretanyagát. (*Henry, L.* 1958, 1976, 1980; *Flinn, M.* 1981; *Dupâquier, J.* 1979, 1984; *Andorka R.* 1988.) Ez "a királyi útnak" nevezett eljárás azonban, tiszteletre méltó eredményei mellett is néhány problémát, nehézséget hordozott magában:

- a) a településszintű családrekonstitúciók rendszerint kis mennyiségű adatra támaszkodnak. Ez elsősorban annak tudható be, hogy még egy viszonylag kisebb település anyakönyveinek feldolgozása is igen fáradságos és költséges feladat. A családrekonstitúciók tehát általában kis vagy közepes települések történeti demográfiai viszonyainak feltárására vállalkoztak. Ilyen körülmények között megállapításaik általánosítása a tévedések veszélyével jár és a kis mennyiségű adatok arányszámaiban rejlő véletlen hibák torzításával;
- b) a településszintű családrekonstitúciók módszereikből eredően nem tartalmazzák a vándorlók adatait. Megállapításaik tehát, csak a "megüledett népességre" vonatkozathatók. A preindustrialis korszak vándorlásának mértékéről azonban alig rendelkezünk megfelelő és megbízható adatokkal, a családrekonstitúciókból kimaradtak aránya tehát csak becsülhető. Valószínű, hogy az iparosítás megnövelte és meggyorsította, a vándorlás folyamatát, az azonban nem igazolható, hogy a tőkés viszonyok kialakulása előtt szünetelt volna a vándormozgalom. Magyarország történetében elégséges, ha a török utáni betelepítésekre és az azt követő belső vándorlásra, valamint a földnélküli zsellér és cseléd-tömegek szinte állandó helyváltogatására utalunk. Igaz viszont, hogy alig rendelkezünk elfogadható ismeretekkel a vándorlók demográfiai magatartásával kapcsolatban. Mindezt mérlegelve jelenlegi ismereteink nem elégségesek annak megítélésére, hogy a vándorlók kimaradása a településszintű családrekonstitúciókból csupán a minta adatait csökkentette-e, vagy pedig ezen kívül még torzította is — a vándorlók eltérő demográfiai magatartása miatt — az eddig kimunkált eredményeket (*Schofield* 1972, *Dányi* 1971);
- c) rendszerint tetszőleges annak a településnek a kiválasztása, amelynek anyakönyveit a családrekonstitúció módszerével feldolgozzák. Általában a megfelelő, használható anyakönyvekkel rendelkező települések adataiból keletkeznek a monográfiák. Fennáll tehát annak a veszélye, hogy nem a tájra, vagy nem a nagyobb régióra jellemző települések adatait, demográfiai adottságait általánosítjuk.

Az előzőekben felsorolt nehézségeket a történeti demográfiai irodalom részletesen regisztrálta. Többek között megállapították, hogy a településszintű monográfiákban összegyűjtött demográfiai adatoknak csak mintegy felét lehet hasznosítani az elemzések során (*Dupâquier, J.* 1972). Angliában úgy becsülték, hogy a településeken élő családoknak csak tíz százalékát ragadhatjuk meg a családrekonstitúciós eljárással (*Hollingsworth, T.H.* 1969).

Francia és olasz kutatók rámutattak arra, hogy még a viszonylag hasonló településtípusokon is igen nagy az ugyanazon időszakban mért női termékenység variációja (*Goubert, F., Pointrineau és Belletini*). Végül pedig *Chaunu* azt mutatta be normandiai adatgyűjtései és elemzései alapján, hogy a női termékenység variációi még regionális szintű következtetések levonására sem alkalmasak és csak legfeljebb mikrorégiók termékenységtörténetének megragadására használhatók (*Chaunu* 1971).

Mindezek a nehézségek kétféle törekvést idéztek elő. Franciaországban és Angliában a helyi monografikus feldolgozások szisztematizálására törekedtek: Franciaországot négy-négy tájra osztva, tájanként 8–12 plébánia családrekonstrukcióját végezték el (*Henry, L.* 1972, 1973, 1978; *Houdaille, J.* 1976). Angliában pedig, 13 földrajzi és gazdasági szempontok szerint kiválasztott anyakönyv feldolgozása reprezentálta a történeti demográfiai folyamatokat (*Wrigley—Schofield* 1983). A történeti demográfusok másik csoportja nyelvészekkel, számítógépes szakemberekkel társulva regionálisan vagy országosan teljessé és megbízhatóbbá kívánta tenni az anyakönyvekre támaszkodó családrekonstrukció módszerét. Viszonylag korán, már 1971-ben konferenciát szerveztek a számítógépek családrekonstrukcióban való alkalmazásáról (*Wrigley* 1973). Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy ugyanazon személy vagy család különféle név-alakjainak azonosítása, általában az egyének, több célú ismérvvvel való megjelölése, valamint az anyakönyvi bejegyzések és beírások demográfiai célzatú összekapcsolása (linkage) alkotja a számítógépes megoldások programjainak legfőbb célját (*Henry, L.* /ed/ 1974). Néhány év alatt több feldolgozó program született. Így többek között a montreali egyetem Quebecre kidolgozott programja, az utahi egyetem mormonok adatait feldolgozó programjai, a grenoblei egyetem "Mercure" programcsomagja, a párisi Történeti Demográfiai Laboratórium kezdeményezése és végül, de nem utolsó sorban a kezdeményező Cambridge-i Történeti Demográfiai Csoport programja (IUSSP papers no.12.; *Wrigley—Schofield* 1973).

Ismertes, hogy Magyarországon főként *Andorka Rudolf* tevékenységének köszönhetően több településszintű családrekonstrukciós monográfia látott napvilágot (*Andorka* 1988). A hazai demográfiai átmenet elemzése természetesen nem nélkülözheti ezeknek a tanulmányoknak a mérlegelését. Ismerve azonban Magyarország demográfiai viszonyait — különösen a trianoni idők előtti korban — rendkívüli tarkaságát — felmerült a kíváncsi, hogy ne az egyedi monográfiák esetlegesen csak partikulárisan igaz megállapításaiból rajzoljuk meg a transitio sajátos, magyar jellemzőit. A településszintű családrekonstrukciós monográfiák számának elégséges megnövelése azonban nem látszott járható útnak. A számítógépes teljes anyakönyvi feldolgozásnak pedig hiányoztak az anyagi és tárgyi feltételei — bár csábító feladat lett volna a külföldi nyelveknél sokkal kisebb fonetikai problémákat okozó magyar családnevek feldolgozása.

Mindezt mérlegelve olyan országos, de mégis regionálisan — négy tájra — bontott mintavételre alapozott anyakönyvi feldolgozást indítottunk el, amely csatlakoztatható a hivatalos anyakönyvi statisztikai adatfeldolgozásból származó, 19. század végén kezdődő idősorokhoz.

A minta minden, nem városi jellegű településre kiterjedt. Az adatfelvétel alapegysége az első házasságkötés. A régiókon belül, egy-egy felekezet anyakönyvi helyeit ábécérendbe soroltuk. Az így nyert állományból minden ötvenedik első házasságkötést kiválasztottunk és a kiválasztott házasságoknak a sorsát jegyeztük fel a mindenütt alkalmazott családlapokra (fiche de famille). Azaz beírtuk a házasságkötő felek születési évét, házasságkötési korát,

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

foglalkozását, státusát, születési és lakóhelyét, gyermekeik nemét, születési és halálozási adatait, végül pedig a házaspár halálozásának dátumát vagy korát. Mindezeket az adatokat természetesen csak akkor vezethettük fel, ha az anyakönyveket feldolgozók és ellenőreik az adatokat megtalálták. A felvételt két időszakra határoztuk el. Feldolgoztuk az 1830—39 és az 1850—59 évben kötött házasságokat. Az első házaspár kohorsz, ismerte a magyarországi korai házasságkötési szokásokat, nagyjából a napoleoni háborúk után született és életének reprodukív korszakát vagy annak tetemes részét, még a feudális állam viszonyai közepette élte le. A második 1850—59-ben házasodó kohorsz reprodukív korszakát a hazai tőkés viszonyok első három-négy évtizedében élte át. Feltételeztük, hogy a két keresztmetszet eltérő gazdasági-társadalmi viszonyai a demográfiai adatokban is visszatükröződnek.

A jelzett négy régió elhatárolása, gazdaságföldrajzi és közigazgatási (állami és egyházi) megfontolásokra épült. Úgy véltük, hogy a Dunántúl és a Tiszántúl mindkét szempontból viszonylag megfelelőképpen elkülöníthető. Az sem volt kétséges, hogy a Duna-Tisza között és az Északi felföldet el kell különítenünk. Az Északi régióba került tehát Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár vármegye. Az Alföldi régió pedig Pest megye nem dunántúli részeit, Bács-Kiskun, Csongrád megyét öleli fel.

Tudatában vagyunk annak, hogy a leírt, úgynevezett regionális családrekonstrukciós eljárás sem szüntette meg az előzőekben említett vándorlással kapcsolatos kétségeket. Abban azonban reménykedünk, hogy a mintavétel rendszere és mértéke elégséges alapot nyújt arra, hogy az ország és a négy régióban ötféle vallás, illetve felekezet népességének demográfiai jellemzőire és változásaira fényt vessen. A két minta az alábbi méretű és összetételű adatbázist szolgáltatja, nem részletezve most a házaspár korának hiánya miatt fel nem dolgozott mintegy 150—160 (MO3) típusú családot. (A családtípusok betűjelének tartalmát lásd a 104. oldalon.)

Az 1830—39. évi minta terjedelme

Régió	MF1	MF2	MO1	MO2	Együtt
	típusú családok száma				
Dunántúl	780	343	342	226	1691
Észak	562	123	252	86	1023
Tiszántúl	295	52	128	21	496
Alföld	339	148	133	98	718
Magyarország	1976	666	855	431	3928

Az 1850—59. évi minta terjedelme

Régió	MF1	MF2	MO1	MO2	Együtt
	típusú családok száma				
Dunántúl	868	162	961	230	2221
Észak	481	138	310	185	1114
Tiszántúl	246	50	281	84	661
Alföld	202	26	369	43	640
Magyarország	1797	376	1921	542	4636

DÁNYI DEZSÓ

Megjegyzendő, hogy 1850—59-ben a mintába nem kerültek be a görög katolikus és görögkeleti vallású házasságkötések. Egyrészt azért, mert az 1830—39. évi minta szerinti értékeik alig szolgáltatathattak volna szignifikáns értékű mutatókat, másrészt azért, mert feldolgozásuk (különösen a görögkeleti anyakönyveké) igen bonyolult és költséges lett volna. Ennek alapján 1850—59. évi minta a Dunántúlon és az Északi régióban a két vallás miatt kisebb, mint 1830—39. évi minta.

A két minta adatait összevetve egyértelműen kitűnik, hogy a húsz évvel későbbi lényegesen nagyobb földrajzi, vagy házasságkötési mobilitást hordoz. Azaz a következő arányszámok szerint országos szinten közel kétszeresére növekedett azoknak az asszonyoknak a száma, akik nem házasságkötési helyükön születtek (MF2), illetve reprodukció korukat nem a házasságkötés helyén fejezték be, azaz a házasságkötés időpontja után elvándoroltak (MF2 MO2).

A két minta családtípusok szerinti összetétele
%

Régió	Családtípusok						Együt
	MF1	MO1	MF1	MO1	MF2	MO2	
Dunántúl							
1830—39	46,1	20,3	66,4	20,2	13,4	33,6	100,0
1850—59	39,1	7,3	46,4	43,3	10,3	53,6	100,0
Észak							
1830—39	54,9	12,0	66,9	24,6	8,5	33,1	100,0
1850—59	43,2	12,4	55,6	27,8	16,6	44,4	100,0
Tiszántúl							
1830—39	59,5	10,5	70,0	25,8	4,2	30,0	100,0
1850—59	37,2	7,6	44,8	42,5	12,7	55,2	100,0
Alföld							
1830—39	47,2	20,6	67,8	18,6	13,6	32,2	100,0
1850—59	31,6	4,1	35,7	57,7	6,6	64,3	100,0
Magyarország							
1830—39	50,3	17,0	67,3	21,7	11,0	32,7	100,0
1850—59	38,8	8,1	46,9	41,4	11,7	53,1	100,0

Az 1850—59. évi minta méretével kapcsolatban megjegyzendő, hogy a járványos években (1853—55, 1859) lényegesen kisebb volt a házasságkötések száma, mint a megelőző és az utána következő években. A házasságkötések gyakoriságát az 1859. évi olasz hadjárat és a katonai szolgálattal kapcsolatos rendelkezések is csökkentették. (1852—59 években az évenkénti átlagos házasságkötések száma a Magyar Korona Országában mintegy 129 ezer

volt. A járványos években: 1854-ben kb. 118 ezer, 1855-ben 113 ezer, 1859-ben pedig 112 ezer (*Konek* 1868).

Az anyakönyvek minősége, a családrekonstrukció adatainak korrekciója

Az anyakönyvek minősége jelentős mértékben meghatározza a családrekonstrukciós elemzés adatainak pontosságát, megbízhatóságát. Sajnos az előbb ismertetett mintákba is bekerültek olyan települések, amelyeknek anyakönyve elveszett, vagy megrongálódott, olvashatatlaná vált, vagy vezetése ideiglenesen szünetelt. A mintavétel rendje módot nyújtott az ilyen anyakönyvek mellőzésére: a vallásonként ábécérendbe sorbaállított települések szerint tovább folytattuk a kiválasztást. Az anyakönyvek pontatlan vezetését az alábbiak szerint korrigáltuk:

- ha a temetési, vagy a házasságkötési anyakönyvekben olyan családtag nevét találtuk meg, aki nem szerepelt a keresztelési anyakönyvben, akkor születési dátumát a két előbb említett anyakönyvi bejegyzés alapján becsültük meg;
- ha az egyik házaspár igen idős korban halt meg, de a másik házaspár elhalálozási dátumát nem találtuk meg a település temetkezési anyakönyvében, akkor ezeknek a házasságoknak az adatait csak az utolsó gyermek születésének időpontjáig használtuk fel különböző mutatóink kidolgozása során. Úgy véltük ugyanis, hogy a másik házaspár hiányzó temetési bejegyzése az elvándorlásnak, a pontatlan anyakönyvi vezetésnek, vagy más egyéb körülménynek tudható be;
- ha egy családban azonos nevű gyermekek születtek, és az első azonos nevű gyermek temetési adatát nem találtuk meg, akkor ezt anyakönyvi pontatlanságnak tekintettük és elhalálozási dátumát a második, ugyanazon nevű gyermek születési dátuma alapján becsültük meg;
- valószínűsítettük, hogy a halvaszülöttek egyrésze tulajdonképpen élveszületett, csak a születési anyakönyvi bejelentés elmulasztása vagy egyéb okok miatt deklarálták halvaszülöttnek;
- azt is valószínűsítettük, hogy azoknak az élveszülötteknek egy részét, akik nagyon rövid ideig, néhány óráig maradtak életben a keresztelési és a temetési anyakönyvből is kihagyták (rendkívül kevés ugyanis az otthon, a baba által megkereszteltek száma).

Ez utóbbi két hiba nagyságát, egyéb források hiányában azonosnak minősítettük a franciaországi családrekonstrukciós eljárások hibáinak arányával. Ezt mérlegelve feltételezzük, hogy *Henry* (1976) becslései szerint regionális családrekonstrukcióinkban szereplő élveszületések számát, egyéb az előzőekben nem részletezett hiányosságokkal együtt 1–1,5%-kal meg kell növelni.

Megjegyezzük egyébként, hogy az anyakönyvek minősége vallások szerint alig osztályozható. Feltűnő, hogy az azonos vallású anyakönyvek vezetésének minősége is változik vidékenként. Vallásoktól függetlenül a temetési anyakönyvek a legpontatlanabbak. Továbbá úgyszólván minden egyházra jellemző, hogy a házasulók, a szülők, vagy az elhaltak foglalkozását, rendi státusát igen hiányosan, pontatlanul és félreértelmezhető módon vezették be az anyakönyvekbe. Ennek tudható be, hogy feldolgozásainkban nem részletezhattuk sem a családok sem pedig az egyének foglalkozások szerinti megjelölését.

A családok típusai és a házasságkötési mobilitás 1830—39, 1850—59

Mintáinkban (*Henry L. /1976/* idézett kézikönyve szerint) különféle típusú családok szerepelnek. A tipizálást a menyasszonyok házasságkötési korának pontos vagy becsült ismerete és reprodukív életsiklusuk zártságának, illetve nyitottságának megkülönböztetése szerint hajtottuk végre. Ez a tipizálás, amely tulajdonképpen a termékenység finomabb mérését szolgálta, bizonyos korlátok és határok között felhasználható a házasságkötési mobilitás megközelítésére is. A menyasszonyok adatai alapján — jobb híján — a mintában szereplő családokat, országosan és regionálisan is öt féle vándorlási kategóriába sorolhatjuk. Azokat a családokat, amelyekben

- A) a feleség helyben (a házasságkötésének helyén) született és reprodukív korszakának végéig születési helyén lakott — *nem vándorló* családoknak minősíthetjük (ezek a családok az MF1 típusú családok);
- B) a feleség helyben, házasságkötésének helyén született, de reprodukív korszakát nem fejezte be házasságkötésének, születésének helyén — *elvándorló* családoknak tekintjük (ide sorolhatók az MO1 típusú családok, még akkor is, ha a helyi anyakönyv tanúsága szerint egyetlen gyermek sem született a házasságból);
- C) a feleség nem helyben, azaz nem házasságkötésének helyén született — korát csak becsüljük a házasságkötési anyakönyv feljegyzése szerint —, de a család a feleség reprodukív korszakának végéig a házasságkötés helyén maradt — *bevándorló* családnak tekintjük (MF2 típus);
- D) a feleség nem helyben, nem házasságkötésének helyén született — azaz életkorát csak becsültük — és a család nem is élte le az asszony reprodukív élettartamát a házasságkötés helyén, az asszony néhány vagy egyetlen gyermeket sem szült és a halotti anyakönyvben sem találhatók meg adataik — *vándorló* családnak minősítjük (MO2 típus);
- E) egyáltalán nem ismerjük a feleség korát és élveszületett gyermekeinek száma alapján feltehetően nem is tartózkodtak huzamosabb ideig a házasságkötés helyén, ismeretlen kategóriába soroltuk (MO3).

A felsorolt mobilitási típusok segítségével — alig vitatható — csak megközelíthetjük a házasságkötési mobilitás legfőbb nagyságrendi jellemzőit. Ismernünk kellene ugyanis a vőlegények lakóhelyét, születési helyét is. Azt is szem előtt kellene tartanunk, hogy egy-egy anyakönyvben a filiák anyakönyvi eseményei is szerepelnek, adataink tehát eleve nem tartalmazzák a mikro-régiókban lezajló házassági mobilitást. Mindezt mérlegelve alábbi adataink korlátozott értelemben ugyan, de mégis felvilágosítást nyújtanak a házasságkötési mobilitásról, az asszonyok fertil korszaka alatti vándorlások nagyságrendjéről. Házasságkötés időpontjában mobilitás szempontjából mobil családoknak minősíthetjük a *C* és *D* típusú családokat és nem mobiloknak az *A* és *B* típusokat.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Házasságkötési mobilitás régiók szerint, % 1830—39, 1850—59

Régió	Nem mobil		Mobil	
	típusú családok			
	1830—39	1850—59	1830—39	1850—59
Dunántúl	66,4	46,4	33,6	53,6
Észak	66,9	55,6	33,1	44,4
Tiszántúl	70,0	44,8	30,0	55,2
Alföld	67,8	35,7	32,2	64,3
Magyarország	67,3	46,9	32,7	53,1

A házasságkötéshez fűződő mobilitás 1830—39 és 1850—59 között jelentősen megnőtt (33%-ról 53%-ra). A régiók sorrendje is megváltozott: 1830—39-ben a Dunántúli és az Északi, 1850—59-ben az Alföldi és a Tiszántúli régió volt a legmobilabb.

A házasságkötést követő mobilitást az $A+B/A$, illetve $C+D/D$ típus arányaiból mérjük le, azaz azt mutatjuk ki, hogy a helyben született asszonyok családjai közül mekkora volt az elvándorló és a nem helyben született, tehát bevándorló asszonyok családjai között a tovább vándorló (esetleg eredeti lakóhelyére visszavándorló) családok aránya.

A házasságkötést követő mobilitás régiók szerint, %
1830—39, 1850—59

Régió	Elvándorló		Vándorló	
	típusú családok			
	1830—39	1850—59	1830—39	1850—59
Dunántúl	30,5	52,5	39,7	58,7
Észak	31,0	39,2	41,1	57,3
Tiszántúl	29,1	53,3	28,8	62,7
Alföld	28,2	64,6	39,8	62,3
Magyarország	30,2	51,7	39,3	59,0

A házasságkötést követő mobilitás is jelentős mértékben megnőtt. A házasságkötés helyén született asszonyok közel fele (52%) a házasság tartama alatt vagy azt követően elvándorol. Ez az arány az 1830—39. évi kohorszban 30%. Másutt — nem a házasságkötés helyén született asszonyok közel 60%-a továbbvándorol, a házasság alatt az 1830—39. évi kohorsz asszonyai közül csak 40% (39,3). A vándorlás súlypontjai is áthelyeződnek: az Északi, Dunántúli régió helyett az Alföldi, Tiszántúli régióba.

Az 1830—39. évi minta a vándorlás mérlegelése szempontjából egy eléggé nyugtalanító elemet hordoz. Megállapítható ugyanis, hogy a mintákban szereplő házasságok közül minden

DÁNYI DEZSŐ

ötödik olyan házasság, amelyben az asszony reprodukív korszakának végét nem ismerjük dátum szerint és az anyakönyvek tanúsága szerint ezekből a házasságokból egyetlen gyermek sem született a házasságkötés helyén, de a szülők sem szerepelnek a temetkezési anyakönyvekben. (Jelölésünk szerint ezek az MO10, MO20 házasságok.)

A vándorlás nagyságrendjének helyesebb értelmezése érdekében a felsorolt típusú házasságokat részletesebben is elemeztük a menyasszonyok és a vőlegények lakóhelye és születési helye szerint, vallásonként. Sajnos ezt a részletezést csak a Dunántúlra készíthettük el.

A menyasszony és a vőlegény születési és lakóhelye az MO10, MO20 típusú családokban, % (Dunántúl 1830—39)

	Római katolikus	%	Református	%	Evangelikus	%	Görögkeleti	%	Összesen	%
<i>A menyasszony</i>										
Helybeli születésű, helybeli lakos	40	11,3	5	6,8	2	4,8	1	10,0	45	10,0
Helybeli születésű, de másutt lakik	105	29,7	26	35,1	18	42,9	3	30,0	152	31,7
Másutt született, de helybeli lakos	33	9,4	6	8,1	1	2,3	2	20,0	42	8,8
Másutt született és másutt lakik	175	49,6	37	50,0	21	50,0	4	40,0	237	49,5
Összesen	353	100,0	74	100,0	42	100,0	10	100,0	479	100,0
<i>A vőlegény</i>										
Helybeli lakos	94	26,6	10	13,5	4	9,5	3	30,0	111	23,2
Másutt lakik	259	73,4	64	86,5	38	90,5	7	70	368	76,8
Összesen	353	100,0	74	100,0	42	100,0	10	100,0	479	100,0
<i>A menyasszony és a vőlegény</i>										
Helyben laknak	71	20,1	8	10,8	3	7,1	3	30,0	85	17,7
Nem laknak helyben	257	72,8	61	82,4	38	90,5	7	70,0	363	75,8
Helyben, illetve másutt laknak	25	7,1	5	6,8	1	2,4	—	—	31	6,5
Összesen	353	100,0	74	100,0	42	100,0	10	100,0	479	100,0

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

A fenti táblázatból eléggé élesen kidomborodik, hogy az idesorolt típusú családokban jórészt azért nem találtunk házasságkötés helyén elveszületést, mert:

- a menyasszonyok mintegy fele nem a házasságkötés helyén született és a házasságkötés időpontjában nem is a házasságkötés helyén lakott — valószínű tehát, hogy éppen csak a házasságkötést rendezték meg az általunk feldolgozott anyakönyvi helyen és szülő- vagy lakóhelyükön éltek le házasesetüket;
- a menyasszonyok egynegyede-egyharmada ugyan a házasságkötés helyén született, de a házasságkötés idején már nem lakott a kopulatio helyén. Feltehetően a szülői házban rendezték a menyegzőt és a menyasszony lakóhelyén éltek tovább;
- a vőlegényeknek háromnegyedrészre — kilenczede — nem a házasságkötés helyén lakott, feltehető tehát, hogy a gyermekszülések a vőlegény-férj lakóhelyén zajlottak le;
- a menyasszonyoknak és a vőlegényeknek 70—90%-a nem a házasságkötés helyén lakott az esküvői szertartás idején.

Megállapítható, hogy az MO10, MO20 típusú családoknak tulajdonképpen csak kis hányada tekinthető olyan családnak, amelyik a házasságkötést követően feltehetően későbbi időben vándorolt el a házasságkötés színhelyéről. Nagyobbik hányaduk csak azért került a vándorló típusú családok kategóriájába, mert valamilyen okból az általunk feldolgozott anyakönyvi helyen rendezték esküvőjüket, de nem voltak odavalósiak, nem születtek és/vagy nem laktak a házasságkötés helyén. Mindezt mérlegelve nem tekinthető nyugtalanítóknak ezeknek a családoknak kimutatott gyermektelensége, továbbá azt valószínűsíthetjük, hogy a vándorló családok aránya lényegesen kisebb a valóságban.

Csecsemőhalandóság az 1830—39. és az 1850—59. évi minta szerint

A családrekonstrukciós monográfiákban a csecsemőhalandóság mérése főleg és rendszerint az anyakönyvek minőségének ellenőrzését szolgálja, illetve módot nyújt a valószínűleg alulbecsült termékenység korrekciójára.

Feltehető ugyanis, hogy a halvaszülettként bejegyzett gyermekek egy része valójában elveszületett. Az is ismeretes, hogy azok az asszonyok, akiknek eredeti lakóhelye nem a házasságkötés helve volt (MF2 típusok) első gyermekeiket rendszerint a szülői házban születték meg. Elsőszülött gyermekeik korai halála tehát ugyancsak hiányozhat az anyák termékenységtörténetéből. Végül szembetűnő, hogy a két minta feldolgozása során alig találkoztunk a bábák keresztelési tevékenységére vonatkozó bejegyzésekkel, vagy pedig az "in utero baptisat" megjegyzéssel.

Mindez indokoltá teszi, hogy a két minta alapján számított csecsemőhalandóságot alulbecsültnek minősítsük. A minta adatai azonban önmaguk is szolgáltatnak alapot gyanúnk megerősítésére. Szembetűnő ugyanis, hogy az 1830—39. évi mintában a görögkeleti és a görög katolikus csecsemőhalandóság hányada közel fele a katolikus vagy a református anyakönyvek alapján számított csecsemőhalandóságnak. Az sem minősíthető véletlennek, hogy az ország legfejlettebb régiójában, a Dunántúlon a legnagyobb a csecsemőhalandóság — mind a két minta szerint — és a szegényebb tájakon ennél alacsonyabb.

DÁNYI DEZSŐ

*Csecsemőhalandóság az 1830–39. és az 1850–59. évi
minta szerint, ‰*

Év	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				
1830–39	239,3	207,8	213,6	201,9	221,8
1850–59	221,6	212,6	217,8	196,1	216,0

Év	Római katolikus	Református	Evangelikus	Görögkeleti	Görög katolikus	Magyarország
1830–39	227,6	207,5	253,5	138,7	108,7	221,8
1850–59	215,8	214,9	221,1	.	.	216,0

A két minta csecsemőhalandósága korrekcióra szorul a 19. századból ismert más, magyarországi csecsemőhalandósági arányszámok ismerete miatt is. Bár alábbi 1918-ig terjedő adataink a korabeli Magyarország területére vonatkoznak és a városi népesség valamint az újraházasulók családjainak valószínűleg magasabb csecsemőhalandóságát is tartalmazzák, ezeknek tükrében mintáink adatai legalább öt százalékos alulbecslést hordoznak.

Év	Csecsemőhalandóság, ‰
1852–65	251
1901–05	212
1906–10	206
1911–14	198
1915–18	233
1919–20	177
1921–25	187
1926–30	172
1931–35	157
1936–41	123
1946–50	98
1951–55	69
1956–57	61

Forrás: Barsy 1958; Weszelovszky 1875.

A fent jelzett korrekció főként az 1850–59. évi minta adatai esetében látszik indokoltnak. E két időpont között ugyanis a kolerahalálozás néhány évben kiugróan magas csecsemőhalálási arányszámokat eredményezett.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Év	Csecsemőhalandóság, ‰ ¹
1852	239
1853	271
1854	273
1855	279
1856	240
1857	252
1858	261
1859	259
1864	265
1865	229

¹Magyarország területére vonatkozik. Erdély, Horvátország és a Katonai Határőrvidék nélkül (*Weszelovszky* 1875).

A két minta szerint az előzőeket mérlegelve 230 ezrelékre tesszük a csecsemőhalandóság nagyságát. Öt százalékkal emelve meg a csecsemőhalottak és 1,3%-kal az élveszülöttek számát. Ez utóbbi korrekció még azon a határon belül van, amelyet a családrekonstrukciós kézikönyv általánosan ajánl a termékenység értékadatainak pontosítási eljárásainál (*Henry* 1976).

Az elmondottakból az is következik, hogy Magyarország mai területén — az 1830-39. és az 1850—59. évi házas kohorsz családjaiban — a csecsemőhalandóság magasabb volt, mint a korabeli Európában a 19. század első felében. Európában ugyanis a jelzett korban 180—200‰ között hullámzott a csecsemőhalandóság és csak a század hatvanas-hetvenes éveiben kezdett csökkenni (*Poulain—Tabutin* 1980; *Imhof* 1980; *Houdaille* 1980). Megjegyzendő azonban, hogy valószínűleg alacsonyabb volt mint Franciaországban a 18. század közepén, végén (*Henry—Blayo* 1975; *Dupâquier* 1979).

Az utóbbi évek demográfiai elemzései arra hívták fel a figyelmet, hogy mennél rövidebb az index gyermekek születési intervalluma, annál nagyobb az elhalálozási valószínűségük. (*Maine—McNamara* 1986; *Potter* 1988). Ez a tétel, amelyet ugyan többen vitatnak előbb bemutatott mintaadatainkkal jórészt igazolható. A paritás szerint mért csecsemőhalandóság ugyan nem növekszik lineárisan, de az elsőszülöttek adatait figyelmen kívül hagyva a paritás és a csecsemőhalandóság növekedése között valóban összefüggés fedezhető fel.

DÁNYI DEZSŐ

Csecsemőhalandóság paritás szerint, 1830—39, 1850—59 (MF1, MF2)

A gyermekek sor- száma	Élveszületések		Egy évben atul elhaltak		Csecsemőhalandóság ‰	
	1830—39	1850—59	1830—39	1850—59	1830—39	1850—59
1	2403	1991	569	477	236,8	239,6
2	2179	1734	415	327	190,5	188,6
3	1901	1431	377	283	198,3	197,8
4	1590	1142	357	235	224,5	205,8
5	1248	874	277	169	222,0	193,4
6	942	614	203	147	215,5	239,4
7	646	424	166	103	257,0	242,9
8	414	256	98	61	236,7	238,3
9	249	154	73	50	293,2	324,7
10	240	84	85	28	354,2	333,3
Összesen	11812	8704	2620	1880	221,8	116,0

Az elsőszülöttek magasabb csecsemőhalandósága valószínűleg összefüggésben áll — különösen Magyarországon — az igen fiatalon szülő asszonyok fiziológiai és társadalmi körülményeivel, amint erre a szakirodalom részleteiben is rámutatott (*Kiernan 1980; Levy 1978*).

Kiemelendő továbbá, hogy a paritás szerinti csecsemőhalandóság megközelítőleg *U* alakú görbéje nem csak a premodern korszakra jellemző, hazánkban és más államokban korunkban is megfigyelhető (*Puffer—Serrano 1973; Szabady 1963*).

Házasságkötési kor

Regionális családrekonstitúciós mintáinkban a nők házasságkötési korának megfigyelését és elemzését tekintettük feladatunknak. A minta kiválasztása során csak az első házasságkötéseket vettük figyelembe és csak azokat az első házasságkötéseket, amelyekben a menyasszony még nem töltötte be 30. életévét. Ezt az eljárást azért kellett beiktatnunk a minta kiválasztásába, mert az anyakönyvekben igen sokszor hiányzott a menyasszonyok családi állapotának bejegyzése. A harminc évnél idősebb menyasszonyok, akiknek a száma egyébként elenyésző, csak akkor kerültek feldolgozásra, ha hajadon családi állapotuk az anyakönyvben fel volt tüntetve.

Az 1830—39 években 2641, 1850—59 években pedig 3718 olyan hajadon menyasszony házasságkötési korát jegyeztük fel, akiknek születési dátumát is megtaláltuk a keresztelési anyakönyvekben, házasságkötési koruk tehát pontos.

Amint a szakirodalom alapján várható volt az 1830—39 és az 1850—59 évben házasodó nők kora alacsony, 20,3, illetve 19,5 év. Magyarország tehát ekkor is a nevezetes kelet-európai házasságkötési típusba sorolt országok közé tartozott. (*Hajnal, J. 1953, 1965; Henry—Houdaille 1978*).

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Az 1830–39, 1850–59 évben házasságot kötő hajadonok házasságkötési korának középértékei (MF1, MO1)

Régió	Átlag		Modus		Median	
	kor					
	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59

Dunántúl	20,7	19,4	18,5	19,5	19,9	20,5
Észak	19,7	19,5	20,5	18,5	19,1	19,4
Tiszántúl	20,8	19,7	19,5	19,5	19,6	19,2
Alföld	19,7	19,1	18,5	18,5	19,1	19,8
Magyarország	20,3	19,4	18,5	18,5	19,6	19,8

Vallás	Átlag		Modus		Median	
	kor					
	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59

Római katolikusok	19,9	19,4	18,5	18,5		19,2
Reformátusok	20,9	19,4	20,5	18,5		19,9
Evangélikusok	20,4	19,5	20,5	19,5		19,8
Görög keletiek	21,5		20,5			19,7
Görög katolikusok	18,5		17,5			17,5
Magyarország	20,3	19,4	18,5	18,5		19,6

A házasságkötési kor középértékei közötti regionális és vallásonkénti különbségek — legfeljebb egy év — nem számottevőek, ha eltekintünk a görög katolikusok és görögkeletiek házasságkötési korának középértékeitől, amelyek a minta kis elemszáma miatt valószínűleg torzítottak.

A különböző vallásúak házasságkötési korának regionális különbségei sem számottevőek, két évnél kisebbek, kivéve az evangélikusokat.

DÁNYI DEZSŐ

A vallásonkénti házasságkötési kor régióként, 1830–39, 1850–59

Régió	Katolikus		Református		Evangélikus	
	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59

az átlagos házasságkötési kor

Dunántúl	20,6	19,4	20,9	19,5	21,1	19,4
Észak	19,2	19,2	20,9	19,8	20,8	19,6
Tiszántúl	19,3	19,6	21,3	19,2	18,8	19,1
Alföld	19,3	19,3	20,3	19,0	17,9	20,0
Magyarország	19,9	19,4	20,9	19,4	20,4	19,5

a házasságkötési kor modusa

Dunántúl	18,5	19,5	20,5	18,5	18,5	19,5
Észak	17,5	20,5	20,5	18,5	20,5	20,5
Tiszántúl	19,5	18,5	19,5	19,5	17,5	18,5
Alföld	18,5	18,5	18,5	18,5	19,5	19,5
Magyarország	18,5	18,5	20,5	18,5	20,5	18,5

Feltételezhető, hogy az azonos vallásúak átlagos házasságkötési korának regionális különbségei egyrészt, amint már mondtuk a minta torzításának, másrészt az azonos vallásúak régióként eltérő nemzetiségi összetételének tudhatók be.

A leírtakat összefoglalva kiemelhetjük, hogy az 1830–39 és az 1850–59 évben házasodó kohorsz hajadon menyasszonyai igen fiatalok voltak, és hogy az átlagos házasságkötési kor a két évtized alatt nem módosult. Az első házasságkötéskor a menyasszonyok fele minden régióban 19–20 évesnél fiatalabb volt és a három nagy valláshoz tartozó menyasszonyok között is minden második menyasszony tizenkilenc-húsz évnél fiatalabb volt. A menyasszonyok 5–7%-a volt 25 évesnél idősebb. A házasságkötési kor viszonylagos állandóságát az átlagokon kívül a táblázatokban és diagramokban feltüntetett megoszlások is érzékeltetik.

(Megjegyzendő, hogy a később még részletezendő Kalocsai érsekség Bánáti anyakönyveinek feldolgozása szerint a 343 hajadon menyasszony átlagos életkora 19,5 év, a modus 18,5, a median érték pedig 19,3 életév. A 25 évnél idősebb menyasszonyok aránya pedig mindössze 4%. Ennek a tájnak a katolikusai is igen korán házasodtak.)

A becsült korú (MF2, MO2 típus) 1039, illetve 918 menyasszony házasságkötési kora sem különbözik számottevő mértékben a pontosan ismert korú menyasszonyok házasságkötési korától. Országos szinten az anyakönyvek szerint a pontos korú menyasszonyok 0,4, illetve 0,5 évvel idősebbek, mint a becsült korú menyasszonyok házasságkötésük időpontjában. A modus értéke pedig azonos. A regionális és a vallások szerinti különbség sem méltó megemlítésre.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

*A becsült korú menyasszonyok átlagos házasságkötési kora
1830–39, 1850–59 (MF2, MO2)*

Vallás	1830–39	1850–59	Régió	1830–39	1850–59
Római katolikus	19,7	19,9	Dunántúl	20,1	19,9
Református	21,1	19,5	Észak	19,7	20,2
Evangélikus	20,8	19,3	Tiszántúl	19,1	18,9
Görögkeleti	18,6	.	Alföld	19,9	19,1
Görög katolikus	19,9	.			
Magyarország	19,9	19,5	Magyarország	19,9	19,5

A becsült korú menyasszonyok házasságkötési korának korévek szerinti megoszlása — az azonos modus ellenére is — különbözik a pontos korú menyasszonyok házasságkötési korévének megoszlásától. A becsült kor megoszlási görbéje erősen balra hajlik.

Feltehető egyébként, hogy a kétféle átlagos házasságkötési kor viszonylagos azonossága elsősorban annak tulajdonítható, hogy a nagyon fiatal menyasszonyok öregbítették és az idősebb menyasszonyok fiatalították tényleges korukat.

A leírtakból az állapítható meg, hogy az 1830–39-ben és az 1850–59-ben első házasságukat kötő menyasszonyok életkora igen alacsony volt, 19–20 év körül ingadozott és a két kohorsz átlagos házasságkötési kora alig különbözött egymástól.

Kiemelendő tehát, hogy az a nemzedék, amely a 19. század első felében született a nyugat-európai országokhoz viszonyítva átlagosan négy évvel korábban kötött házasságot (Hajnal 1974; Henry 1974). Az előbb említett állandóság azonban nem általánosítható, sőt az sem tartozik a kelet-európai házassági modell sajátosságai közé, hogy a házasságkötések intenzitása is állandó. Csernákné (1986) elemzése rámutatott arra, hogy a 19. század utolsó harmadában született női kohorszok átlagos házasságkötési életkora huszonkét év volt, majd a 20. század eleji kohorszoké 23. életévre emelkedett, a világgazdasági válság után pedig 21. életévre esett vissza. Hasonlóképpen hullámzott a házasságkötések intenzitása is. Mindebből tehát csak azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy Magyarországon a kelet-európai házasságkötési modellnek megfelelően igen alacsony volt az átlagos házasságkötési kor és nagy volt a nuptialitás intenzitása, de ezek a mutatók nem voltak állandók, a gazdasági-társadalmi körülményeknek tulajdoníthatóan hullámoztak. Egyébként kiemelendő, hogy az agrártársadalmakban a modernizálódás megindulása idején általában megváltozik a nuptialitás (Chojnacka 1976).

DÁNYI DEZSŐ

Kor és házasságkötési kor szerinti termékenység

1. Az 1830–39-ben házasuló MFI típusú családok korspecifikus termékenysége régióként

Az alábbiakban azoknak az asszonyoknak korspecifikus termékenységét írjuk le, akiknek korát pontosan ismerjük és fertil házasságtartamuk befejezésének időpontját is felderítettük az anyakönyvek alapján.

Korspecifikus termékenység (MFI)

Régió	Az anya életkora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Dunántúl	.354	.369	.328	.295	.212	.096	.007
Észak	.196	.317	.298	.243	.155	.066	.006
Tiszántúl	.289	.332	.322	.238	.189	.095	.020
Alföld	.302	.367	.308	.262	.152	.056	.013
Magyarország	.276	.349	.315	.268	.182	.080	.009

A termékenységet leíró görbe, amint várható volt konvex, maximumát az asszonyok 20–24 életévében éri el. Legmagasabb a termékenység minden korcsoportban a Dunántúli régióban, legalacsonyabb termékenységgű, úgyszólván minden korcsoportban az Északi régió. A termékenység intenzitásának kor szerinti csökkenését jól jellemzi, hogy mire az asszonyok elérik 35. életévüket termékenységük maximális értéke felére csökken. Annak ellenére, hogy a korspecifikus termékenységi arányszámok magasnak mondhatók, mégsem zárhatjuk ki a születésszabályozás meglétét. A természetes termékenység mutatóihoz mérve ugyanis a kor előrehaladtával egyre kisebb a termékenység (Henry 1972).

*Korspecifikus termékenység és a természetes termékenység
A természetes termékenység = 100,0*

Régió	Az anya életkora				
	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44
Dunántúl	84,8	81,4	79,5	71,1	63,2
Észak	72,9	73,9	65,5	52,0	43,4
Tiszántúl	76,3	79,9	64,2	63,4	62,5
Alföld	84,4	76,4	70,6	51,0	36,8
Magyarország	80,2	78,1	72,2	61,1	52,6

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Korspecifikus termékenység a házasságkötés kora szerint

A szakirodalomban hosszú ideig vita tárgyát képezte az életkor és a házasságtartam házas termékenységre gyakorolt hatása. A monografikus családrekonstrukciók kezdetén úgy tűnt, hogy a preindusziális korban a házas termékenységet elsősorban, vagy döntő mértékben az életkor szabályozza. A további elemzések során kitűnt, hogy az életkoron kívül a házasságtartam hossza is befolyást gyakorolt a termékenységre. Bizonyítottá vált ugyanis, hogy az azonos korú, de különböző házasságtartamú asszonyok termékenysége szignifikánsan különbözik egymástól. A házasságtartam termékenységre gyakorolt hatása még akkor is feltételezhető, ha a társadalomban még nem terjedt el a tömeges születésszabályozás. Indokoltnak látszik ugyanis, hogy a házasságtartam növekedése során a szülésekkel esetleg együttjáró komplikációk, biológiai, higiéniai, szociális stb. tényezők a termékenység redukciónak idézik elő. Ezt a feltételezést az 1830–39. évi házas kohorsz házasságkötési kor szerint elemzett korspecifikus termékenysége is igazolja. A következő ábra szerint ugyanis, az azonos korú, de későbbben házasodó, tehát rövidebb házasságtartamot megélő asszonyok termékenysége nagyobb, mint a korábban házasodó, már hosszabb ideje házasságban élő asszonyoké.

Korspecifikus termékenység a házasságkötés kora szerint²

Házasság-kötési kor	Régió	Az anya életkora						
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
15–19	Dunántúl	.350	.355	.312	.279	.181	.069	0.
	Észak	.194	.332	.283	.234	.137	.053	0.
	Tiszántúl	.296	.336	.387	.210	.149	.039	.006
	Alföld	.298	.361	.304	.248	.134	.043	.005
	Magyarország	.274	.346	.298	.251	.153	.055	.002
20–24	Dunántúl	.399	.341	.296	.229	.110	.008	
	Észak	.290	.317	.250	.175	.075	.012	
	Tiszántúl	.329	.355	.257	.207	.130	0.	
	Alföld	.382	.309	.269	.165	.058	.003	
	Magyarország	.353	.332	.276	.203	.094	.007	
25–29	Dunántúl	.338	.360	.262	.155	.029		
	Észak	.347	.261	.186	.150	0.		
	Tiszántúl	.364	.294	.197	.173	.090		
	Alföld	.341	.390	.267	.162	.145		
	Magyarország	.344	.335	.238	.159	.009		

²A 15 éven alul és 30 éven felül házasságot kötő nők adatait lásd a mellékletben!

DÁNYI DEZSŐ

A házasságtartam szerint vizsgált termékenység regionális adatai néhány esetben eltérő képet mutatnak az országos átlagtól (például az Északi régióban és esetenként a Tiszántúlon). A regionális részletezést tartalmazó táblázatban nem zárhatjuk ki a minta torzítását, de a későbbben házasodók enyhe születésszabályozását sem, magyarázandó a későbbben házasodók alacsonyabb termékenységét a fiatalon férjhez ment nőkhöz viszonyítva.

Az azonos korban házasodók korszpecifikus termékenysége az előző táblázat szerint a Dunántúlon és az Alföldön a legmagasabb. A legalacsonyabb értékek területileg eléggé változatosak. Olykor az Északi, máskor a Tiszántúli, vagy az Alföldi régióban a legalacsonyabb a tartam szerinti korszpecifikus termékenység.

Szembevetendő, hogy a termékenység regionális együtthatói a 15—19 és a 20—24 éves korban házasságra lépő nőknél a kor előrehaladtával egyre nagyobb mértékben szóródnak az országos átlag körül. A 25—29 éves korban házasodó nők között a szórás tendenciája pedig éppen fordított.

Kor- és tartamspecifikus regionális termékenységi különbségek az országos átlag %-ában

Házasságkötési kor	Az anya életkora				
	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44
15—19	8,4	9,7	27,5	30,9	47,3
20—24		13,9	16,7	31,5	76,6
25—29			37,5	24,2	9,7

(Az első és az utolsó korcsoportot nem vettük figyelembe.)

Az előző táblázat tendenciái feltehetően azt érzékeltetik, hogy az 1830—39. évi házaskorszakban regionálisan igen jelentős eltérések mutatkoztak a kor és a házasságtartam szerinti reprodukciós magatartásban. Egyszersmind azonban arra is rávilágítanak, hogy a születésszabályozás kor és házasságtartam szerinti későbbi gyakorlata ebben az időszakban még nem volt egységes az országban.

Komplett családok korszpecifikus termékenysége (MF1)

Módszertanilag a komplett, azaz a 49 éves korukig házasságban élő asszonyok termékenysége, nem különbözhet lényeges mértékben a befejezett termékenységű asszonyok termékenységétől, különösen nem az asszonyok 20—40 éves életkor intervallumában. Alábbi táblázatunk tehát tulajdonképpen csak a minta korrektségét igazolja.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

A komplett termékenység

Régió	Az anya kora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Dunántúl	.342	.391	.320	.296	.216	.092	.007
Észak	.197	.331	.306	.236	.158	.059	.004
Tiszántúl	.306	.359	.319	.254	.184	.086	.020
Alföld	.294	.371	.320	.273	.157	.055	.011
Magyarország	.273	.366	.322	.271	.185	.075	.008

Befejezett termékenységű családok = 100,0

Dunántúl	96.6	106.0	97.6	100.3	101.9	95.8	100.0
Észak	100.5	104.4	102.7	97.1	101.9	89.4	66.7
Tiszántúl	105.9	103.1	99.1	106.7	97.4	90.5	100.0
Alföld	97.4	101.1	103.9	104.2	103.3	98.7	84.6
Magyarország	98.9	104.9	102.2	101.1	101.6	93.8	88.9

A termékenység mintájának kiterjesztése

Az előző elemzések több mint 1900 asszonyra vonatkoztak. A következőkben elemzéseinket kiterjesztjük a becsült korú asszonyok termékenységének elemzésére. A kétféle típusú, a pontos és becsült korú nők száma együttesen több mint 2500 házasság nő termékenységének analízisére ad módot.

Korspecifikus termékenység (MF1+MF2)

Régió	Az anya kora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Dunántúl	.358	.364	.322	.280	.203	.094	.007
Észak	.183	.326	.295	.245	.156	.067	.010
Tiszántúl	.299	.336	.317	.230	.192	.090	.020
Alföld	.292	.355	.309	.261	.142	.052	.010
Magyarország ³	.277	.349	.310	.263	.177	.078	.009
MF1 = 100,0	98,6	99,1	102,3	106,5	110,6	106,8	81,8

³A 15 éven alul és a 30 éven túl házasságú nők adataival együtt.

DÁNYI DEZSŐ

A minta kiterjesztése a korszpecifikus termékenység általános képét nem módosította lényeges mértékben, az idősebb korban tapasztalható nagyobb arányú eltérések, a korbevallás torzításának tulajdoníthatók. A kor és házasságkötési kor szerinti termékenység értékeit sem kell lényeges mértékben korrigálnunk a minta kiterjesztése, az MF1 és az MF2 típusú családok együttes elemzése után.

*Kor és házasságkötési kor szerinti termékenység
(MF1 + MF2) MF1 = 100,0*

Házasság- kötési kor	Az anya kora						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
15—19	100,4	101,2	100,0	99,2	98,0	100,0	100,0
20—24		98,6	98,4	97,5	97,0	97,9	128,6
25—29			103,2	97,3	98,7	96,9	74,1
Magyarország ⁴	98,6	99,1	102,3	106,5	110,6	106,8	81,8

⁴A 15 éven alul és a 30 éven túl házasodó nők adataival együtt.

A minta kiterjesztése nem módosította a régiók sorrendjét sem. Az MF1 és az MF2 típusú családok adatai szerint is a Dunántúli régióban a legmagasabb és az Északi régióban a legalacsonyabb a termékenység.

Régióként vizsgálva a kor és a házasságkötési kor szerinti termékenységet az MF1 és az MF1 + MF2 típusú családok adatai között már nagyobbak a különbségek, főként a 25—29 éves korban házasságot kötő nők esetében. Ezeket az eltéréseket azonban egyrészt a korbevallás torzításának, másrészt a kis mintaelemszámoknak tulajdoníthatjuk.

*Kor és házasságkötési kor szerinti termékenység a befejezett házasságokban (MF1 + MF2)
régióként, MF1 = 100,0*

Házasság- kötési kor	Régió	Az anya kora						
		15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
15—19	Dunántúl	102,0	99,7	99,4	94,6	91,7	95,7	-
	Észak	92,8	102,4	100,4	102,1	105,1	109,4	-
	Tiszántúl	103,0	102,1	100,0	97,1	115,4	110,3	83,3
	Alföld	97,0	99,7	99,7	102,8	95,5	90,7	60,0
	Magyarország	100,4	101,2	100,0	99,2	98,0	100,0	100,0

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Házasság- kötési kor	Régió	Az anya kora						
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
20–24	Dunántúl		95,2	96,8	95,3	97,4	96,4	112,5
	Észak		104,1	97,2	100,4	96,0	102,7	141,7
	Tiszántúl		99,1	98,3	97,7	94,7	91,5	-
	Alföld		98,6	102,3	97,0	93,9	98,3	102,3
	Magyarország		98,6	98,4	97,5	97,0	97,9	128,6
25–29	Dunántúl			106,2	97,5	105,3	109,7	75,9
	Észak			101,7	96,6	101,1	75,0	-
	Tiszántúl			101,4	94,2	93,9	93,1	91,1
	Alföld			95,6	90,8	69,7	79,6	64,1
	Magyarország			103,2	97,3	98,7	96,9	74,1

A kétféle típusú család termékenységi adatainak összevetése közvetve azt is megvilágítja, hogy a helyben született és helyben maradt asszonyok termékenysége és a nem helyben született, bevándorolt, de fertil időszakát a bevándorlás helyén leelő asszonyok termékenysége nem különbözik lényeges mértékben.

Ezt a megállapítást azonban ki kell egészíteni azzal az ismert ténnyel, hogy a korabeli vándorlások nagy többsége valószínűleg mikroregionális jellegű volt. Feltehető tehát, hogy a vándorló nők nagyobbik hányada nem került más kulturális, szociális körülmények közé születési helyéhez viszonyítva.

Amint a családok tipizálása során a bevezetőben már említettük, a mintába olyan családok is bekerültek, amelyeknek nem ismerjük házasságtörténetét teljes részletességgel. Illetve a házasságkötés és rendszerint néhány gyermek szülése után semmiféle adatot nem közöltek az anyakönyvek a család tagjairól (MO1 és MO2 típusok). Feltehetően a család elvándorolt, más anyakönyvbe jegyeztették be családi eseményeiket.

Ezeknek a családoknak adatait is hasznosítandó — *Henry* alapján — elemeztük a még biztosan termékeny asszonyok élveszüléseinek számát. Biztosan termékeny nők adatait úgy állítottuk elő, hogy családtípusainknál (MF1+MF2+MO1+MO2) az utolsó korcsoportban eltöltött évek és élveszülések számát nem vettük tekintetbe. Ha az utolsó korcsoportban nem szültek gyermeket, akkor az előtte lévő korcsoport adatait sem vettük számba. Ennek az eljárásnak köszönhetően természetesen megnövekedett a mintába bevonható asszonyok száma és lényeges mértékben módosultak a korszpecifikus termékenység értékei, különösen az idősebb korcsoportokban.

Feltételezhetjük, hogy a szülések gyakoriságát az utolsó, vagy az utolsó előtti korcsoportban a fiziológiai, biológiai stb. tényezőkön kívül még a vélelmezhető születésszabályozás is csökkenthette. Mindezek eredményeképpen a még biztosan termékeny nők korszpecifikus termékenysége az idősebb korcsoportokban nagyobb, mint a befejezett termékenységű családtípusok asszonyainak termékenysége. Megjegyzendő, hogy még az ilyen módon számított termékenység sem éri el a természetes termékenység szintjét.

DÁNYI DEZSŐ

*Még biztosan termékeny asszonyok korspecifikus termékenysége
(MF1+MF2+MO1+MO2)*

Házasság- kötési kor	Az asszonyok kora						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
15—19	.270	.359	.321	.306	.253	.041	-
20—24		.348	.339	.311	.279	.094	-
25—29			.316	.345	.282	.169	-
Együtt ⁵	.271	.354	.328	.312	.270	.082	0.003
MF1+MF2=100,0	97,8	101,4	105,8	118,6	152,5	105,1	
Természetes termékenység=100,0	81,4	81,4	84,1	90,6	53,9		

⁵A 15 éven alul és a 30 éven felül házasodókkal együtt.

A még biztosan termékeny asszonyok termékenysége régióként, de különösen ezen belül házasságkötési kor szerint részletezve igen jelentős különbségeket mutat.

*A még biztosan termékeny asszonyok korspecifikus termékenysége
régióként (MF1+MF2+MO1+MO2)*

Régió	Az anya kora						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
Dunántúl	.350	.373	.346	.337	.320	.267	
Észak	.176	.345	.319	.301	.292	.138	
Tiszántúl	.240	.318	.294	.214	.131	.029	.003
Alföld	.436	.317	.278	.330	.242	.229	
Magyarország	.271	.354	.328	.312	.270	.082	.003

Szembevetendő, hogy a legtermékenyebb régió — 15—19 éves korcsoporttól eltekintve — minden korcsoportban a Dunántúl, de a befejezett termékenységű családok termékenységétől

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

eltérően nem az Északi régió a legalacsonyabb termékenyséű táj, hanem korcsoportonként váltakozva a Tiszántúl és az Alföld.

A Kalocsai Érsekség vajdasági katolikus népességének korszpecifikus termékenysége

Az Országos Levéltárban megtalálható a Kalocsai Érsekség mai jugoszláviai Vajdaság területén lévő falvainak anyakönyvi mikrofilm másolata. Az elemzett négy régióban követett mintavételi módszer szerint itt is kiválasztottunk 407 házasságkötést, az 1830–39 években kötött házasságok közül. A minta 250 befejezett termékenyséű házasságainak (MF1+MF2) korszpecifikus termékenysége házasságkötési kor szerint az alábbi.

A Kalocsai Érsekség vajdasági falvainak korszpecifikus termékenysége (MF1+MF2)

Házasságkötési kor	Az anya kora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
15–19	.196	.311	.280	.179	.114	.038	0.000
20–24		.237	.328	.274	.106	.024	0.000
25–29			.256	.286	.033	.151	0.114
Együtt	.196	.291	.292	.211	.107	.040	0.006
Magyarország=100,0	70,6	83,4	94,2	80,2	60,5	51,3	66,7
Északi régió=100,0	107,1	89,3	99,0	86,1	68,6	59,7	60,0

Az előző adatok alapján kiemelhetjük, hogy a Kalocsai Érsekség Vajdaság területén élő katolikusainak termékenysége lényegesen alacsonyabb volt, mint a korabeli, mai ország területére számított termékenység és a mai ország területén legalacsonyabb termékenyséű Északi régióban tapasztalható termékenységnél is alacsonyabb volt.

A komplett családok termékenysége is hasonló arányokról tanúskodik. A hatvanhat, életének 50. életévéig házasságban élő, pontos korú asszony termékenysége körülbelül egy-negyedével alacsonyabb, mint az országos átlag; és mintegy 15%-al kisebb, mint a legalacsonyabb termékenyséű Északi régióban.

A Kalocsai Érsekség komplett családjainak termékenysége

	Az anya kora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Kalocsai Érsekség	.192	.317	.283	.185	.088	.033	.008
Magyarország=100,0	70,3	86,6	87,9	68,3	47,6	44,0	100,0
Északi régió=100,0	97,5	95,8	92,5	78,4	55,7	55,9	200,0

DÁNYI DEZSŐ

Megnövelve a mintában szereplő asszonyok számát, azaz a még biztosan termékeny (MF1 + MF2 + MO1 + MO2 típusú) 287 család termékenységet elemezve, az előbb elmondottak nem szorulnak korrekcióra.

A Kalocsai Érsekség még biztosan termékeny asszonyainak fertilitása

	Az anya kora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Kalocsai Érsekség	.203	.306	.299	.265	.253	.200	-
Magyarország = 100,0	74,9	81,4	91,2	84,9	93,7	190,5	-

A leírtak alapján azt állíthatjuk, hogy az 1830–39. évi házas kohorsz termékenysége a mai országhatárán kívül, a Vajdaság területén, a katolikus vallásúak között igen alacsony volt, mintegy egynegyedével alacsonyabb, mint az ország mai területén. Mindezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy a Kalocsai Érsekség területén az átlagos házasságkötési kor alig különbözött a korabeli, mai ország területére számított átlagos házasságkötési kortól, húsz év alatt (19,5) volt a 343 pontos korú asszony születési anyakönyvi adata alapján.

Ezen a tájon a 49 éves korukig házasságban élő nők mindössze 4,4 gyermeknek adtak életet, az országos 5,8 gyermekhez viszonyítva. Joggal feltételezhetjük, hogy főként az idősebb korban tapasztalható születésszabályozás, hosszabb történeti fejlődés eredménye és bonyolult összefüggésben áll a táj vándorlásoknak köszönhető tarka nyelvi, vallási és társadalmi struktúrájával.

Teljes termékenység

A teljes termékenység mutatója akár az MF1, akár pedig az összes befejezett termékenységű asszonyokra számítjuk ki, igen magas. Természetesen a reprodukzív korszakuk végéig házasságban élő asszonyok teljes termékenysége a legmagasabb.

Teljes termékenység 1000 nőre

Régió	MF1	MF1 + MF2	Komplett
	típusú családokban		
Dunántúl	8305	8140	8320
Észak	6405	6410	6455
Tiszántúl	7425	7420	7640
Alföld	7300	7105	7405
Magyarország	7395	7315	7500
Kalocsai Érsekség	5510	5515	5730

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

A régiók közötti sorrend nem változott a házasságkötési kor szerint részletezett teljes termékenységi mutató esetében sem. Minden házasságkötési kor teljes termékenysége az Északi régióban a legalacsonyabb és Dunántúlon a legmagasabb. A Tiszántúl és az Alföld pozíciója váltakozik. A Kalocsai Érsekség területén a teljes termékenység közel 25%-kal alacsonyabb az országos átlagnál.

Teljes termékenység házasságkötési kor szerint régióként (MF1)

Régió	15–19	20–24	25–29	Együtt	15–19	20–24	25–29	Együtt
					Magyarország = 100,0			
Dunántúl	7730	6915	5720	8305	112,1	109,3	105,4	112,3
Észak	6165	5595	4720	6405	89,4	88,5	87,4	86,6
Tiszántúl	6615	6390	5590	7425	95,9	101,0	103,0	100,4
Alföld	6965	5930	5525	7300	101,1	93,8	120,3	98,7
Magyarország ⁶	6895	6325	5425	7395	100,0	100,0	100,0	100,0

⁶A 15 éven alul és a 30 éven felül házasságot kötő nőkkel együtt.

2. Az 1850–59. évi házas kohorsz termékenysége

Ugyanazon módszerek és eljárások szerint elemezve az 1850–59 évben házasodó asszonyok termékenységét, mint az 1830–39 évben házasodókat kiemelve, hogy ez a húsz évvel későbbi házasodó kohorsz mintegy tíz százalékkal kisebb termékenységű volt. A termékenység csökkenését egyértelműen, bár nem egyező mértékben jelzik a különböző családtípusok szerint mért együttműködők. A termékenységcsökkenés folyamatának valóságosságát az is bizonyítani látszik, hogy az 1830–39 és 1850–59 közötti termékenységcsökkenés korszékulisan növekvő. A lezajlott termékenységcsökkenés tehát úgy jellemezhető, hogy az 1850–59. évi házas kohorszban az életkor előrehaladásával az asszonyok kevesebb gyermeket szültek, mint a hasonló korcsoportba tartozó 1830–39 évben házasodó asszonyok.

Az alábbiakban részletezendő folyamatot, részletesebb elemzés nélkül is beilleszthetőnek tartjuk a magyarországi gazdaság- és társadalomtörténetbe. Valószínűsítjük ugyanis, hogy az 1848. évi szabadságharc és az azt követő mélyreható gazdasági, társadalmi, politikai átalakulás, a feudalizmus gazdasági és jogi felszámolása, a tőkés gazdasági-társadalmi rendszer kereteinek kibontakozása, nem utolsósorban az értékrend átalakulása, nem múlhatott el nyomtalanul, a demográfiai magatartás tartalmának és stratégiájának módosulása nélkül. Hangsúlyozandó, hogy ez a változás viszonylagosan rövid időtartamához mérve igen jelentős. Előrebocsátjuk, hogy az 1880–1910. évi tulajdonképpeni tranzíciós időszakban sem csökkent a házas termékenység ennél jelentősebb mértékben. Zárójelben ugyan, de megjegyezzük, hogy a magyar demográfiai szakirodalom, kivéve a két világháború közötti demográfiai irodalom néhány utalását ez ideig ezzel a feltételezhető összefüggéssel alig foglalkozott.

DÁNYI DEZSŐ

Korspecifikus termékenység, 1850—59

Család típus	Az anya életkora							TFR
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	
MF1	.273	.336	.286	.233	.154	.064	.007	6765
MF1 + MF2	.277	.333	.287	.238	.163	.064	.008	6850
Komplett	.276	.339	.292	.230	.153	.055	.008	6765

Eltérés az 1830—39. évi házaskohorsz termékenységétől, %

MF1	-1,1	-3,7	-9,2	-14,1	-15,4	-20,0	-33,3	-9,5
MF1 + MF2	0,0	-4,6	-7,4	-9,5	-7,9	-17,9	-11,1	-6,1
Komplett	1,1	-7,4	-9,4	-15,1	-17,3	-26,7	0,0	-9,8

A termékenységsökkenés regionálisan igen sajátosan zajlott le. A Dunántúli régió házas termékenysége csökkent a legjelentősebb mértékben (közel egyötödével) és a korábbi legalacsonyabb Északi régió termékenysége pedig közel 10 százalékkal megemelkedett. Az Északi régió termékenysége vált tehát a legmagasabbá és az Alföldi régió a legalacsonyabbá.

A régiók korspecifikus termékenysége, 1850—59 (MF1)

Korcsoport	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				
15—19	.263	.296	.310	.217	.273
20—24	.338	.339	.328	.332	.336
25—29	.291	.287	.271	.280	.286
30—34	.235	.242	.226	.211	.233
35—39	.154	.163	.145	.150	.154
40—44	.065	.080	.045	.051	.064
45—49	.006	.008	.007	.014	.007
TFR	6760	7075	6660	6275	6765

1830—39=100,0

15—19	74,3	151,0	107,3	71,8	98,9
20—24	91,6	106,9	98,8	90,5	96,3
25—29	88,7	96,3	84,2	90,9	90,8
30—34	79,7	99,6	95,0	80,5	85,9
35—39	72,6	105,2	76,7	98,7	84,6
40—44	67,7	121,2	47,4	91,1	80,0
45—49	85,7	133,3	35,0	107,7	66,7
TFR	81,4	110,5	88,9	86,0	90,5

Az MF1 és MF2 típusú családok házas termékenységének adatai alig különböznek az előzőekben leírt MF1 típusú családok termékenységének arányszámaitól. Az 1830—39. évi

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

házas kohorsz adataival való összevetés is azonos képet mutat, mint az MF1 típusú családok kohorszainak összehasonlítása.

A régiók korszpecifikus termékenysége, 1850—59 (MF1+MF2)

Korcsoport	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				
15—19	.275	.292	.295	.224	.277
20—24	.341	.331	.318	.330	.333
25—29	.294	.286	.270	.271	.287
30—34	.238	.243	.228	.217	.238
35—39	.162	.163	.142	.154	.163
40—44	.065	.072	.048	.047	.064
45—49	.008	.007	.008	.012	.008
TFR	6915	6970	6545	6275	6850
1830—39=100,0					
15—19	76,8	159,6	98,7	76,7	100,0
20—24	93,7	101,5	94,6	93,0	95,4
25—29	91,3	96,9	85,2	87,7	92,6
30—34	85,0	99,2	99,1	83,1	90,5
35—39	79,8	104,5	74,0	108,5	92,1
40—44	69,1	107,5	53,3	90,4	82,1
45—49	114,3	78,0	40,0	120,0	88,9
TFR	85,0	108,7	88,2	88,3	93,6

A régiók az MF1 és MF1+MF2 típusú házas termékenységének átrendeződését nem tartjuk véletlennek és részletesebb bizonyítás nélkül is elfogadhatónak vélelmezzük. Feltételezzük ugyanis, hogy a mezőgazdasági tulajdon tartalmi és nagyságrendi átalakulása kedvezőtlenül befolyásolta a paraszti rétegek reprodukzív magatartását, az iparosítás viszont, amely éppen az Északi régióban indult meg jelentősebb mértékben, kedvező hatást gyakorolt a paraszti rétegekből verbuválódó ipari rétegekre.

Korszpecifikus termékenység házasságkötési kor szerint, 1850—59

Az 1850—59. évi házas kohorsz asszonyainak is annál nagyobb a kor szerinti termékenysége mennél később kötétek házasságot. A házasságtartam termékenységet módosító hatása

DÁNYI DEZSŐ

tehát ugyanolyan jellegű, mint az 1830–39. évi házaskohorszban. Ez a jelenség az MF1 típusú családoknál ugyanúgy megállapítható, mint az MF1+MF2 és a komplett típusú családoknál.

Kor szerinti termékenység a házasságkötés kora szerint, 1850–59

A házasság- kötési kor	Az asszonyok életkora						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
MF1 típusú családok							
15–19	.271	.332	.274	.217	.141	.046	.005
20–24		.345	.301	.247	.165	.081	.006
25–29			.309	.268	.189	.102	.036
MF1+MF2 típusú családok							
15–19	.276	.331	.275	.227	.150	.047	.005
20–24		.339	.301	.246	.175	.083	.010
25–29			.321	.277	.192	.099	.033
Komplett típusú családok							
15–19	.274	.331	.279	.204	.139	.038	.005
20–24		.351	.301	.255	.167	.073	.009
25–29			.394	.308	.200	.092	.040

A befejezett termékenységű családokban (MF1 és MF1+MF2) a házasságkötési kor szerint mért korszpecifikus termékenység 1850–59-ben rendre minden korcsoportban alacsonyabb mint az 1830–39. évi házas kohorsz hasonló tartalmú mutatója. Másként fogalmazva a termékenységcsökkenés kor- és tartamspecifikusan is kimutatható az 1830–39 és az 1850–59-ben házasodó asszonyok viszonylatában. Mégis az 1850–59. évi kohorszban a későbbben házasodó asszonyok termékenysége nagyobb mértékben csökkent az 1830–39. évi kohorshoz viszonyítva mint a korábban házasodóké. A házasságkötés késleltetése is a termékenység csökkenés eszközévé vált.

A még biztosan termékeny asszonyok fertilitása nem jelzi az előzőekben részletezett termékenységcsökkenést 1830–39 évekhez viszonyítva. A Dunántúl kivételével, a három másik régióban, és országosan is a termékenység növekedése mutatható ki. Ez a jelenség elsősorban annak tulajdonítható, hogy az utolsó szülések életkora korábbra tevődött, illetve gyakoribbá vált a hosszabb szülési intervallumok kialakulása.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

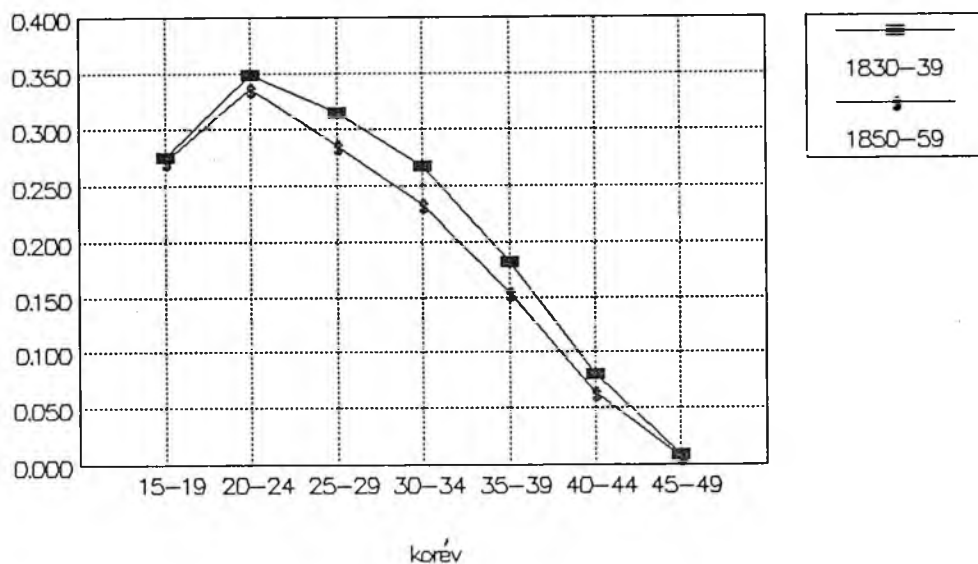
A még biztosan termékeny asszonyok fertilitása, 1850—59

Régió	Az asszonyok életkora						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
Dunántúl	.295	.354	.336	.316	.317	.294	0
Észak	.311	.341	.333	.319	.276	.306	0
Tiszántúl	.298	.349	.324	.320	.292	.280	0
Alföld	.280	.341	.312	.309	.309	.450	0
Magyarország	.297	.349	.330	.316	.303	.313	0
1830—39=100	109,6	98,9	100,6	101,3	112,2	110,9	0

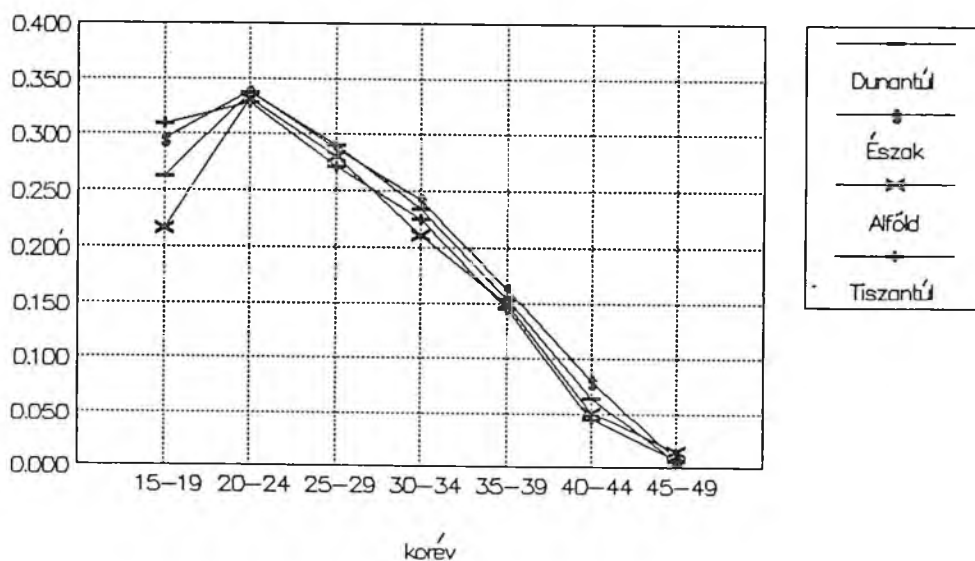
Az 1830—39. és az 1850—59. évi házas kohorsz kor és házasságkötési kor szerinti termékenységének előzőekben részletezett adatai néhány tény és feltételezhető összefüggés kiemelését engedik meg — annak tudatában, hogy a termékenységre vonatkozó adataink a már részletezett okok miatt — valószínűleg 1,5%-kal alulbecsültek:

1. A két házas kohorsz termékenységi görbéinek konvex alakja azt bizonyítja, hogy ebben a korban még nem terjedt el a tömeges születésszabályozás.
2. A természetes termékenység mérőszámaival, valamint az INED 17. és 18. századi franciaországi termékenységi adataival való egybevetés azonban azt igazolja, hogy Magyarországon már a 19. század közepén — valószínűleg egy hosszan tartó folyamat eredményeképpen — mintegy felére csökkent a termékenység a teljes, szándékos születésszabályozást mellőző termékenységhez viszonyítva.
3. Ennek a csökkenési folyamatnak egyik részletére vetett fényt az 1830—39. és az 1850—59. évi házas kohorsz termékenységének összevetése, amelyből kitűnt, hogy viszonylag rövid időszak alatt mintegy tíz százalékkal csökkent a házas termékenység. Úgy tetszik, hogy Magyarországon többször éltük meg azt a tíz százalékos termékenység csökkenést, amelyet az átmenetelmélet szerint a termékenységcsökkenés irreverzibilis jelének kell minősítenünk.
4. Matematikai bizonyítás nélkül feltételezzük — megfelelő adatok hiánya miatt —, hogy a két mintabeli házaskohorsz termékenysége közötti különbség az 1848 után bekövetkező gazdasági, társadalmi, politikai és tudati, értékrendbeli változás egyik eredménye (megjegyezzük, hogy a magyar demográfiai irodalom alig foglalkozott ezzel a feltételezéssel — kivéve a két világháború közötti szociográfiai irodalmat /*Erdei 1974/*), amely az elrontott jobbágyfelszabadításnak tulajdonította a termékenység későbbi látványos hanyatlását.
5. A termékenységcsökkenés folyamata igazolhatóan úgy zajlott le, hogy az idősebb korúak egyre kevesebb gyermeket szültek. Egyszersmind annak a jegyei is mutatkoznak, hogy a házasságkötési életkor elhalasztása is alkalmat adott a termékenység csökkentésére. Hangsúlyozandó azonban, hogy a magyarországi nuptialitás — mérőszámaiban tapasztalható kisebb hullámzások ellenére —, a kelet-európai típusú nuptialitási rendhez tartozott: azaz a házasságkötési kor elhalasztását és a házasságkötések intenzitásának gyöngítését nem használtuk fel a termékenység csökkentésére.

Korspecifikus termékenység Magyarország

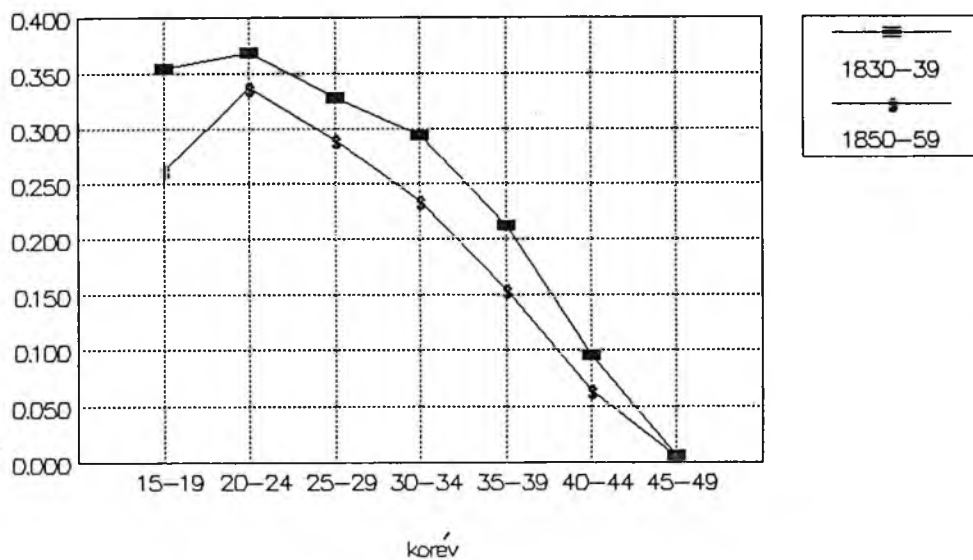
Korspecifikus termékenység 1850-59 Magyarország régióiban

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

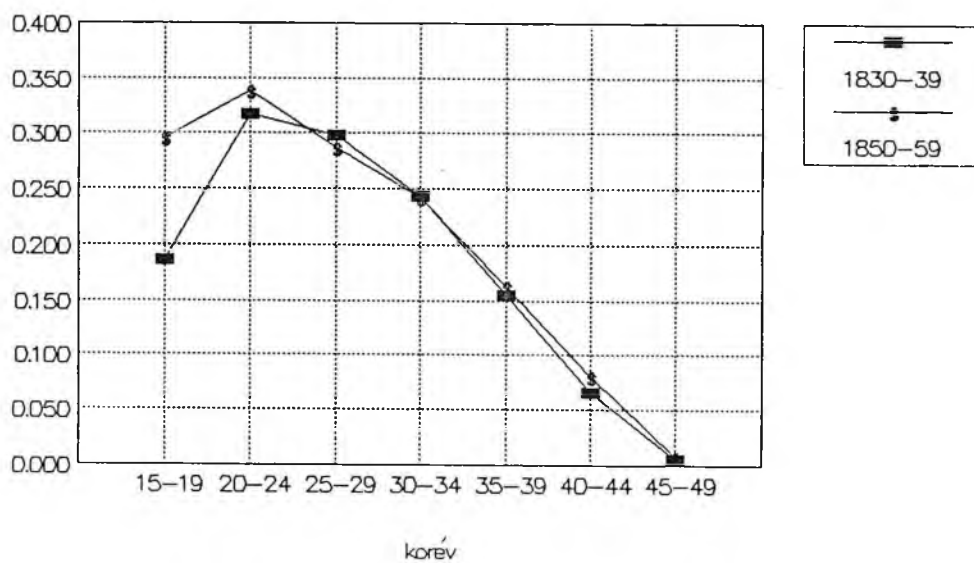
Korspecifikus termékenység

Dunántúl

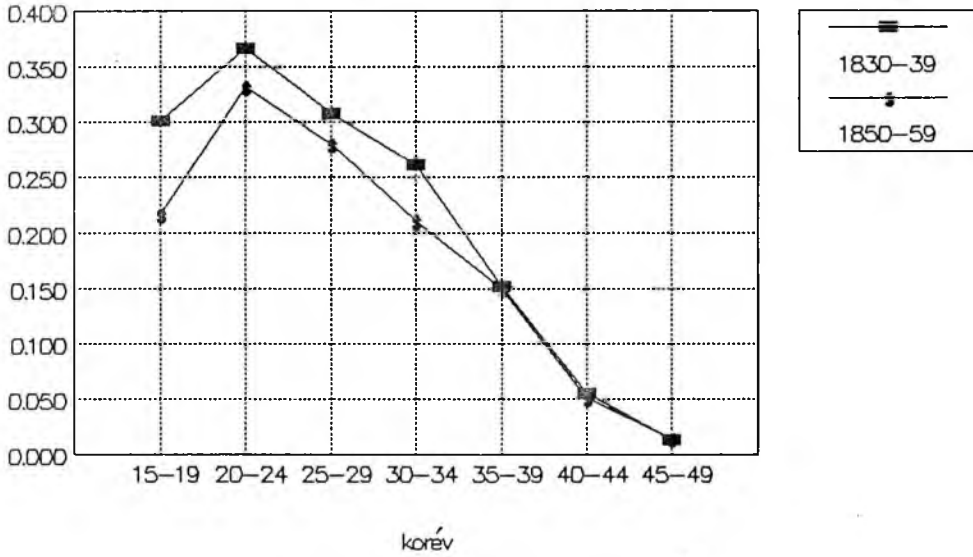
Korspecifikus termékenység

Észak

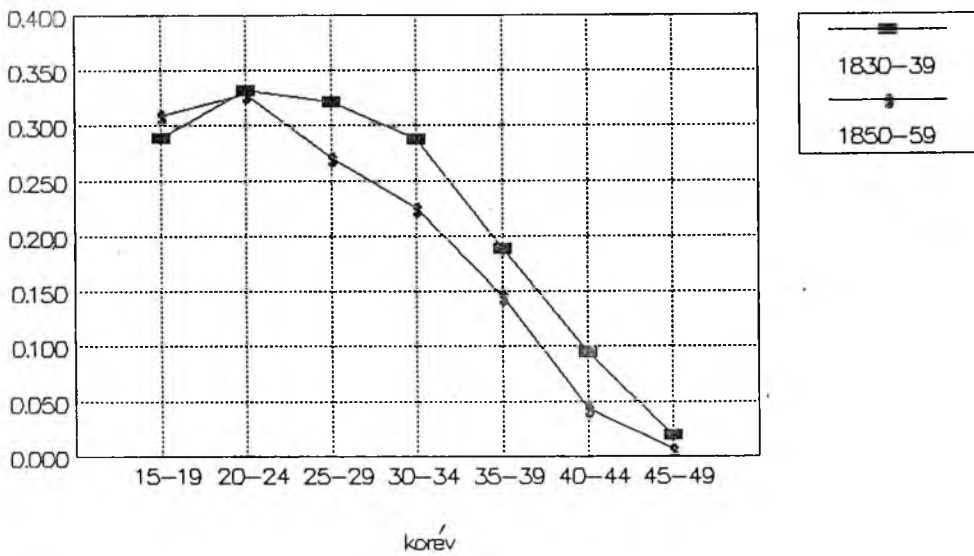
Korspecifikus termékenység

Alföld

Korspecifikus termékenység

Tiszántúl

6. Amint már említettük, a két házaskohorsz mintáját a mai ország területéről vettük. A kialakított régiók termékenysége között jelentős, 1830–39-ben közel husz, 1850–59-ben pedig mintegy tíz százalékos eltérés tapasztalható. Ha a Kalocsai Érsekség mai Jugoszlávia területén fekvő településeinek termékenységét is számba vesszük, akkor 25% az országos átlag és a régiók átlaga közötti különbség. (Megjegyzendő, hogy a Kalocsai Érsekség Bánáti településeinek termékenysége nagyobb mint az *Andorka* által készített négy falu — Alsónyék, Bakonya, Vajszló és Sárpilis — monografikus családrekonstrukcióban mért termékenysége. Lásd *Andorka* itt közölt összefoglalását.)
- A bánáti katolikusok alacsony temékenységére arra vet fényt, hogy nem csak a dunántúli nagybirtokkal körülvett, református falvakban alakult ki viszonylag korán a születésszabályozás, hanem a vegyes nemzetiségű, vegyes vallású, kis- és középbirtokos tájon, a katolikusok között is.
7. A regionális termékenység nagyság szerinti sorrendje 1830-39—1850-59 között megváltozott. Míg 1830-39-ben az Északi régióban volt a legalacsonyabb a házas temékenység — nem véve most tekintetbe a Kalocsai Érsekség adatait — 1850—59-ben már az Alföldi tájon. Ugyanakkor 1830—39-ben a Dunántúlon volt a legmagasabb a termékenység, de 1850—59-ben a Tiszántúlon, illetve a Tisza-balpartján. Az 1850—59. évi régiónkénti termékenység sorrendje már előrevetíti a századvég regionális termékenységi sorrendjét, amelyben a Tisza-Maros szöge (Bánát), Duna-Tisza köze, a Duna-jobbpartja, a Tisza-jobbpartja és a Tisza-balpartja a sorrend — kihagyva most Erdély és a Duna-balpartja régiókat. (A teljes termékenység adatai az 1910. évi népszámlálás alapján rendre 4333, 4433, 4768, 5180, 5650.)

Termékenység vallások szerint, 1830—39

Mintánk vallások, felekezetek anyakönyveire támaszkodó szerkezete szinte magától értetődően váltotta ki a termékenységi adatok vallások, felekezetek szerinti elemzését. A vallások és felekezetek szerinti termékenységelemzés azonban azt a feltételezést hordozza, hogy a különféle vallási, felekezeti normák, erkölcsök, szokások hatást gyakoroltak a reprodukív magatartásra. Ez a feltételezés eleve nem vethető el. Modern, szekularizált korunkban is kimutatható a különféle valláshoz tartozók eltérő reprodukív magatartása. Az is valószínűsíthető azonban, hogy a vallási normák stb. közvetve, sokféle áttételezésen keresztül, összefonódva más tényezőkkel, például az anyanyelvvél, nemzetiséggel, műveltséggel, történelmi sorssal, társadalmi státussal tudatosan, vagy szokásokká csontosodva érvényesítették hatásukat a női termékenység szintjének és ütemének kiformalódásában. Mindezt mérlegelve elfogadhatónak tartjuk, hogy a vallási hovatartozás valószínűleg csak közvetve, csak egyik elemként szerepelhetett a termékenység szabályozásában (*Le Bras—Todd* 1981; *Lesthaeghe* 1983; *Simons* 1980).

Sajnos mintánk alapadatai nem adnak módot arra, hogy vallásokon, felekezeteken belül elkülönítsük az anyanyelvi, nemzetiségi, műveltségi, státus stb. jellemzőket és így vegytisztán határozzuk meg a vallások, felekezetek termékenységét szabályozó erejét. (Az anyakönyvekben az anyanyelvi adatok nincsenek feltüntetve, a státusra vonatkozó bejegyzések, vagy foglalkozási megjelölések egyrészt elég hiányosak, másrészt megbízhatatlanok és félrevezetőek.) Meg

kell elégednünk tehát a különféle vallásokhoz tartozók országos és regionális elemzésével, mert így legalább arra adhatunk választ, hogy az azonos vallású, de regionálisan valószínűleg anyanyelvi, műveltségi státus tekintetében eltérően strukturált szubpopulációk termékenysége különbözött-e és milyen mértékben különbözött egymástól. Arra is fény deríthető, hogy egy-egy régióban a különféle vallásúak termékenysége mekkora eltéréseket tartalmazott. (Az elkövetkezőkben az MF1 típusú családok adatait elemezzük, a rövidség kedvéért, megjegyezve, hogy az MF1+MF2 típusú családok adatai alig térnek el az MF1 típusú adatoktól.)

Korspecifikus termékenység vallások szerint, 1830–39 (MF1)

Életkor	Katolikusok	Reformátusok	Evangélikusok	Görögkeletiek	Görög katolikusok
—15	.000	.666	.000	-	-
15—19	.285	.273	.381	.143	.190
20—24	.358	.330	.353	.304	.366
25—29	.324	.276	.280	.248	.293
30—34	.274	.258	.275	.286	.222
35—39	.186	.177	.194	.275	.096
40—44	.094	.085	.084	.131	.017
45—49	.004	.018	.008	.000	.000
Teljes termékenység	7625	7085	7885	6935	5920

Mintánk adatai szerint országosan az evangélikusok termékenysége a legmagasabb, mintegy 3%-kal múlja felül a katolikusok termékenységét. Ez a különbség azonban a minta hibájának is betudható és csak azt erősíti meg, hogy a két felekezet közötti termékenységi különbség nem volt számottevő.

A dunántúli görögkeletiek és az Északi régióban fellelhető görög katolikusok termékenysége igen alacsony. A görög katolikusoké egy harmadával, a görögkeleti vallásúaké egy tizedével alacsonyabb, mint a katolikusok termékenysége. Bár a két felekezet termékenységi adatai viszonylag kis mintaelemszámból származnak (az MF1 és MF2 típusú családok adataiból), értéküket még torzítás esetén is igen jellemzőnek minősítjük.

A református vallásúak termékenysége mintegy hét százalékkal alacsonyabb, mint a katolikusok termékenysége és a két protestáns felekezet között kb. 10%-os különbség van.

A vallások szerinti termékenységi különbség elsősorban a 30—34 éves életkorig lezajlott élvészületések gyakoriságában rejlő differenciákból származik. Ezt az életkort meghaladón a vallások között viszonylag kisebbek a termékenységi különbségek. Megjegyzendő egyébként, hogy a különféle vallásokhoz tartozók reprodukciójának mintegy négyötöde (a teljes termékenység hányadában kifejezve) az asszonyok 35. életéve előtt formálódik ki (rk.: 81,4; ref.: 80,2; ev.: 81,8%). A görögkeletiek a 35. életévük után még a teljes termékenység mintegy egyharmadát, a görög katolikusok azonban már csak egy tizedét produkálják. Kiemelendő még, hogy a kor szerinti termékenység legnagyobb különbségei a 15—19 éves korban

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

jelentkeznek, ami feltehetően egyrészt a minta elemek nagyságrendjével magyarázható, másrészt esetleg biológiai tényezőkkel.

Teljes termékenység vallásonként és régióként, 1830—39⁷

Régió	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország	Különbség %-a
Római katolikus	8720	6235	7310	7550	7625	28,5
Református	7290	6725	7850	7275	7085	14,3
Evangélikus	8580	7745	5820	7795	7885	32,2
Különbség %-a	16,4	19,5	25,9	6,7	.	10,1

⁷A görögkeleti és a görög katolikus vallásúak nélkül.

Az előzőek és a teljes termékenység vallásonkénti és régiókénti adatai néhány szembeeszkő információt tartalmaznak:

- az azonos valláshoz tartozók termékenysége régióként jelentős mértékben (14—32%) különbözik. Az eltérés nem írható a mintavétel torzításának terhére. Feltételezhető, hogy a régiókénti különbségek az eltérő gazdasági körülményeknek, továbbá az anyanyelvi, kulturális-tudati eltéréseknek tulajdoníthatók. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy az anyanyelvi tekintetben leghomogénebb reformátusok régiókénti termékenysége között a legkisebb a különbség;
- mindezek alapján kiemelhetjük hogy a vallási hovatartozás önmagában csak egyik tényezője volt a termékenységi szint meghatározottságának;
- viszonylag azonos gazdasági-társadalmi körülmények közepette — azaz egy-egy régió belül — el nem hanyagolható különbségek jelentkeznek a különféle vallásokhoz tartozók termékenysége között; kiemelhetjük tehát, hogy a vallási hovatartozás mégiscsak faktorként szerepelt a termékenység szintjének kiforrálódásában. Ez a feltételezés természetesen csak akkor állja meg a helyét, ha egy-egy régió belül a különféle vallásúak viszonylag azonos gazdasági, anyanyelvi, társadalmi struktúrákat hordoztak;
- a vallásonkénti regionális különbségek, valamint a régiókénti vallási különbségek — fenti táblázat szerinti — összevetése azt érzékelteti, hogy a regionális gazdasági, társadalmi, differenciák jelentős hatást gyakoroltak a termékenység szintjének kialakulására, ugyanúgy mint a vallási differenciák.

Ha a házasság termékenység adatait nem csak az életkor, hanem a házasságkötési kor szerint is részletezzük — kihagyva a 15. éven aluli és a 25. éven felüli házasságkötések adatait, viszonylag kis mintabeli értékük miatt —, akkor az előző megállapításaink egyrészt ellenőrizhetők, másrészt pontosabbá tehetők.

DÁNYI DEZSŐ

*Kor és házasságkötési kor szerinti teljes termékenység vallásonként és régióként⁸
1830—39*

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország	Különbség %-a
	régió					

házasságkötési kor: 15—19

Római katolikus	8150	6230	7270	7265	7160	23,6
Református	6535	6040	7055	6255	6350	14,4
Evangélikus	8150	5850	5265	7055	7575	35,4
Különbség %-a	19,8	6,1	27,6	13,1	.	16,2

házasságkötési kor: 20—24

Római katolikus	7230	5175	5805	6530	6610	28,4
Református	5995	5840	6600	6200	6325	11,5
Evangélikus	6320	6405	5430	5175	6140	19,2
Különbség %-a	17,9	19,2	17,7	20,8	.	7,1

⁸A görög katolikus és a görögkeleti vallásúak adatai nélkül.

Az előzőekben leírt három összefüggést a kor és a házasságkötési kor szerinti teljes termékenység adatai is megerősítik, nevezetesen:

- jelentős különbségek mutathatók ki a vallások régiónkénti teljes termékenysége között;
- el nem hanyagolható különbségek jelentkeznek régiókon belül a különféle vallásokhoz tartozók termékenységében;
- a vallásokon belüli regionális különbségek viszonylag nagyobbak, mint a régiókon belüli vallási eltérések.

Kiemelhető még, hogy a katolikusok között — a házasságkötési kortól függetlenül mindig a dunántúliak a legtermékenyebbek és az Északi régióban a legalacsonyabb a termékenységük. A reformátusok között a Tiszántúlon jelentkezik a maximum és északon a minimum — függetlenül a házasságkötési kortól. Az evangélikusok legnagyobb értékei a Dunántúlon, illetve az Északi régióban, legalacsonyabb termékenységük pedig a Tiszántúlon, illetve az Alföldön található.

Az 1850—59 évben házasodó kohorsz termékenysége vallásonként

Mind a három vallás korszecifikus termékenysége csökkent az 1830—39 évben házasodók termékenységéhez viszonyítva. Az alábbi tábla szerint rendre, a katolikus (10,4), a református

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

(8,7) és az evangélikus (5,7) vallásúak házas termékenysége csökkent a legnagyobb mértékben.

Korspecifikus termékenység vallások szerint, 1850–59 (MF1)

Életkor	Katolikusok	Reformátusok	Evangélikusok
–15	-	-	-
15–19	.267	.276	.295
20–24	.336	.331	.351
25–29	.285	.285	.299
30–34	.240	.217	.253
35–39	.156	.142	.194
40–44	.075	.038	.090
45–49	.009	.005	.005
TFR	6840	6470	7435
Eltérés 1830–39-től	-10,4	-8,7	-5,7

A három nagy valláshoz tartozók termékenysége közötti sorrend 1830–39-hez viszonyítva nem változott, az evangélikusok most is a legtermékenyebbek. A katolikusokhoz mért termékenységük különbsége azonban nagyobb mint 1830–39-ben (3,4%, 8,7%). A két protestáns felekezet között is megnőtt a termékenységi különbség, a korábbi 10%-ról 14,5%-ra.

A házas termékenység területi átrendeződése — amelyről már korábban közöltünk részleteket —, úgy zajlott le, hogy a Dunántúl 15%-os termékenységcsökkenésében mind a három vallás kivette részét, legnagyobb arányban (22,6%) azonban a római katolikusok. A Tiszántúl és az Alföld közel 12%-os termékenységcsökkenését a római katolikusok és a reformátusok idézték elő, mert az evangélikusok termékenysége, a két házas kohorsz viszonylatában növekedett. Az Északi régió termékenység növekedését a katolikusoknak és a reformátusoknak tudhatjuk be, mert az evangélikusok termékenysége csökkent. A termékenység szintjének változása után az Északi régió vált a legtermékenyebbé és az Alföldön volt a házas termékenység a legalacsonyabb.

Teljes termékenység régiók és vallások szerint, 1850–59

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Különbség %-a
	régió				
Róm. katolikus	6745	7205	7285	6590	10,5
Református	6250	7080	6350	5500	22,3
Evangélikus	7510	6050	7040	8260	26,8
Együtt	6760	7075	6660	6275	11,3
Különbség %-a	16,8	14,0	12,8	33,4	.

DÁNYI DEZSŐ

*Az 1830—39. és az 1850—59. évi házaskohorsz teljes termékenységének különbsége
régióként és vallásonként, %*

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Különbség %-a együtt
	régió				
Róm. katolikus	-22,6	15,6	-0,3	-13,7	-10,4
Református	-14,3	5,3	-19,1	-12,7	-8,7
Evangélikus	-12,5	-21,9	21,0	6,0	-5,7
Különbség %-a együtt	-15,0	8,7	-11,8	-11,7	-9,5

A két minta adatainak összevetése három momentum kiemelését engedi meg:

- egy-egy régió belül az azonos valláshoz tartozók házas termékenysége, viszonylag rövid időszak alatt jelentős mértékben megváltozott. Bizonyára nem lehet a minta hibájának tekinteni, hogy a dunántúli katolikusok, a tiszántúli reformátusok, valamint az Északi régió evangélikusainak házas termékenysége közel egy ötödével csökkent. Ugyanakkor a tiszántúli evangélikusok termékenysége ugyanilyen mértékben nőtt;
- az azonos valláshoz tartozók termékenysége az elemzett időszakban az egyik régióban csökkent a másokban növekedett. A vallási hovatartozás tehát önmagában nem határozta meg a termékenységi magatartás reakcióját a bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásokra;
- a Dunántúli régió kivételével — ahol három vallás termékenysége csökkent, a többi három régióban nőtt, illetve fogyott a különféle valláshoz tartozók termékenysége. A regionális gazdasági társadalmi szituáció tehát önmagában nem döntötte el a termékenység szintjének változását.

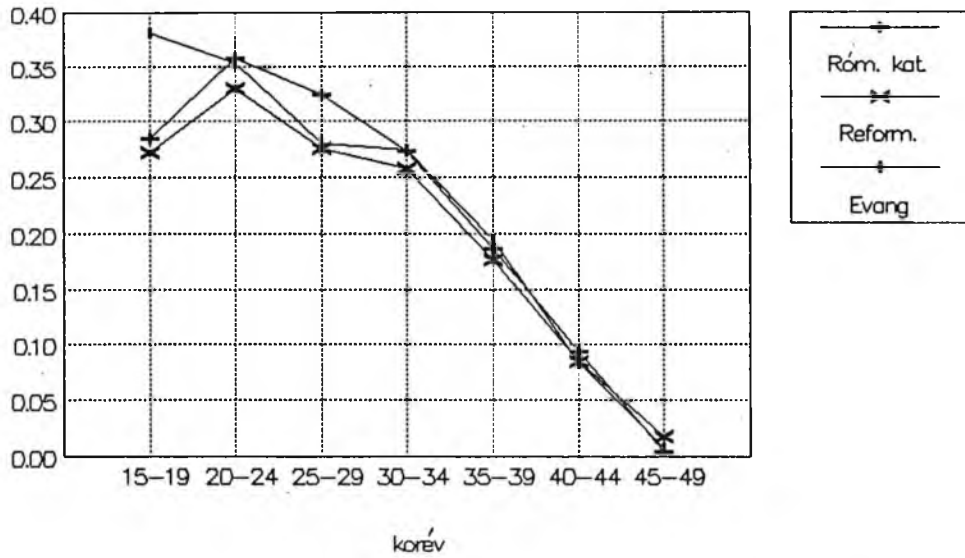
Ennek a három momentumnak a validitása természetesen csak a régiók és vallásokhoz tartozók jellemzőinek homogenitása esetén igaz.

Az 1850—59. évi házaskohorsz házasságkötési koronként részletezett korszecifikus termékenységi adatai az előzőekben felsorolt általános jellemzőket megerősítik.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

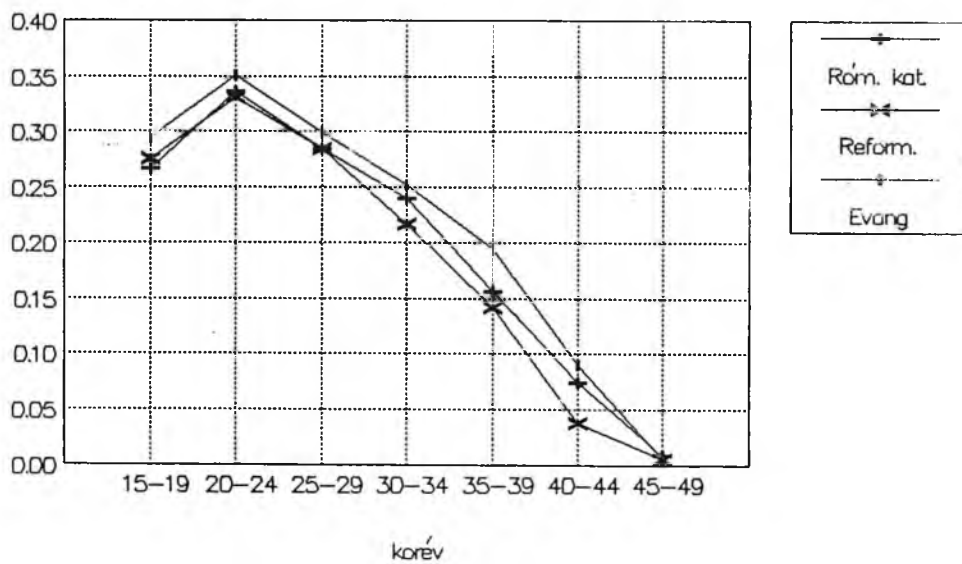
Korspecifikus termékenység vallásonként

1830–39

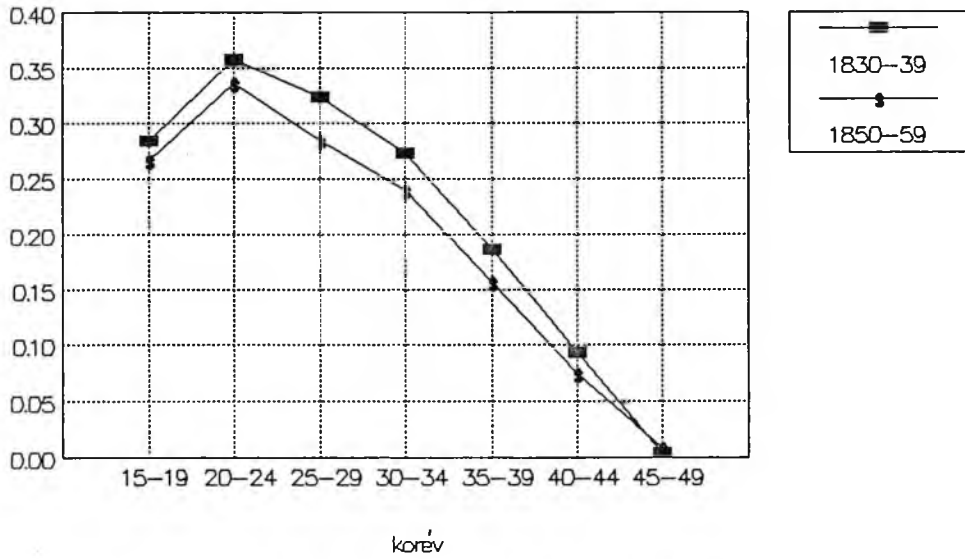
Korspecifikus termékenység vallásonként

1850–59

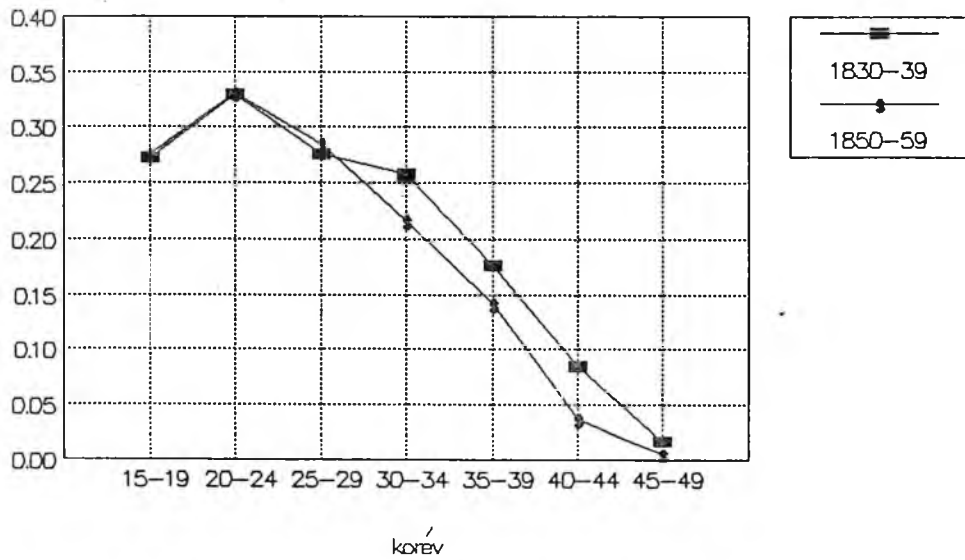
Korspecifikus termékenység

Vallás: Római katolikus

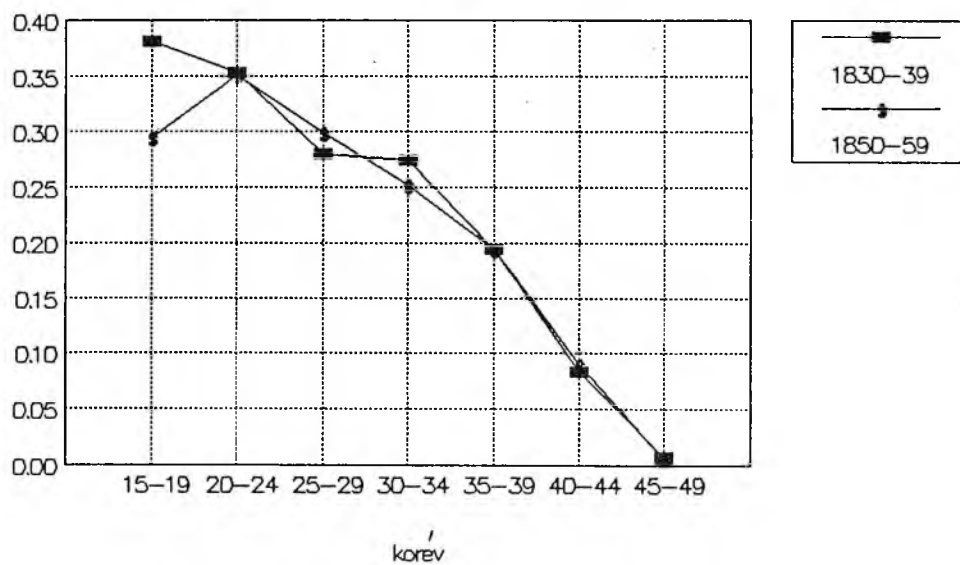
Korspecifikus termékenység

Vallás: Református

Korspecifikus termékenység

Vallás: Evangélikus

DÁNYI DEZSŐ

Teljes termékenység házasságkötési korok szerint vallásonként és régióként, 1850—59

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország	Különbség %-a
	régió					

Házasságkötési kor: 15—19 év

Róm. katolikus	6395	6785	7515	5835	6485	22,3
Református	6040	6645	6180	5355	6180	19,4
Evangélikus	6755	4665	7305	8555	7090	45,5

Házasságkötési kor: 20—24 év

Róm. katolikus	5980	5790	5680	6600	5950	13,9
Református	5020	5715	5095	4655	5260	18,5
Evangélikus	7145	6015	4195	4875	6230	41,3

Különbség az 1830—39. évi házas kohorsz teljes termékenységéhez viszonyítva, %

Házasságkötési kor: 15—19 év

Róm. katolikus	-21,5	8,2	3,3	-19,7	-9,4
Református	-7,6	9,1	-12,4	14,4	-2,7
Evangélikus	-17,1	-20,3	27,9	17,5	-3,9

Házasságkötési kor: 20—24 év

Róm. katolikus	-17,3	10,6	-2,2	1,1	-10,0
Református	-16,3	-2,1	-22,8	-24,9	-16,8
Evangélikus	11,5	-6,1	-22,7	-5,8	1,4

Összefoglalásként úgy véljük, hogy a magyarországi 1830—39. és az 1850—59. évi házas kohorsz termékenységének vallásonként bemutatott adatai egyértelműen megerősítik azt az állítást, hogy a termékenység szintjének csökkenése, a folyamatos és viszonylag jól mérhető születésszabályozás nem következett volna be, ha morálisan elfogadhatatlan lett volna széles tömegek szemében. Jogosnak érezzük tehát a termékenység vallások szerinti elemzését, nem kevésbé azt a feltételezést, hogy különféle vallások más és más termékenységi magatartásokat alakítottak ki, és ezeknek változására is eltérő stratégiákat formáltak meg (Coale 1965; Lesthaeghe—Wilson 1982).

A születések közötti intervallumok, 1830—39

Az 1830—39. évi házas kohorsz több mint másfélezer (1524) öt és ötnél több gyermekes családjában született gyermekek szülési intervallumát mutatjuk be az alábbiakban régiók és vallások szerint. (Felhasználva az MF1, MF2, M01 és M02 típusú családok adatait.)

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

A szülések közötti intervallumok hossza (hónap) az öt és ötnél több gyermekes családokban, 1830–39

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
	régió				
1	20,4	21,2	18,9	21,2	20,4
2	27,1	29,2	28,0	28,3	27,8
3	30,5	31,8	28,9	31,0	30,5
4	30,5	33,4	33,1	30,4	31,6
5	32,7	33,5	31,1	32,7	32,6
1–5 gyermek	28,2	29,8	28,0	28,7	28,6

	Római katolikus	Református	Evangélikus	Görög katolikus	Görögkeleti
1	20,9	18,9	20,8	10,2	20,4
2	27,8	28,1	27,4	14,1	25,1
3	30,8	30,5	28,1	14,6	34,4
4	31,1	32,5	31,5	19,1	34,7
5	32,3	34,1	31,0	19,8	40,8
1–5 gyermek	28,6	28,8	27,8	14,8	31,1

Azok az asszonyok tehát, akik legalább öt gyermeket szültek, átlagosan 2,5 évenként hoztak világra egy-egy gyermeket és házasságkötésük után 12 év elmúltával már ötgyermekes családayák voltak. Az első és a második gyermek szülési intervalluma közötti különbség (7,4 hónap) a szoptatás és más fiziológiai stb. tényezőknek tudható be. A következő három sorszámú gyermek szülési intervalluma között ugyan fokozatosan növekszik a különbség, de az eltérés a harmadik és az ötödik gyermek szülési intervalluma között aránylag kicsi (mindössze 2,1 hónap).

Az 1830–39 évben házasodó nők átlagos szülési intervalluma a hosszú, a születésszabályozást tanúsító 36 hónapnál rövidebb, de körülbelül egy félévvel hosszabb, mint a 18. század végi franciaországi intervallumok átlaga (*Dupâquier* 1979. 4.5.5. fejezet).

A szülési intervallumok regionális és vallási különbségei

Az első öt gyermek átlagos szülési intervalluma között regionálisan nincsen számottevő különbség (két hónapnál kisebb). Az első gyermekek szülési intervalluma között a legnagyobb a regionális különbség (10,8%), a harmadik gyermeket követően a regionális eltérések fokozatosan csökkennek (9,1; 9,0; 7,2%). Az Északi régióban az első öt gyermek szülési intervalluma a többi három régiónál rendre nagyobb (a legnagyobb különbség három hónap). A három nagy vallás első öt gyermekének átlagos szülési intervalluma közötti különbség

mindössze egy hónap. Szembetűnő, hogy a református vallásúak első-gyermek intervalluma a legrövidebb, de a többi sorszámú gyermek intervalluma mindig a legnagyobb. A három vallás intervallumai tehát csak kismértékben térnek el, mégis a református vallásúak intervalluma, kismértékben ugyan, de meghaladja a katolikus és az evangélikus vallásúak intervallumát. A görögkeletiek és a görög katolikusok intervallumának nagyságrendje a három másik vallás intervallumaitól jelentős mértékben különbözik. Sajnos ezt a különbséget elsősorban a minta hibájának kell tekintenünk. (Mindössze 9 görögkeleti és 58 görög katolikus ötnél több gyermekkel rendelkező család adatait tudtuk feldolgozni.)

A szülési intervallumok hossza — összefoglalva az elmondottakat — sem regionális, sem pedig vallási hovatartozás szerint nem mutat nagyobb mértékű eltérést és általában összhangban áll a termékenységgel kapcsolatban mondottakkal. A vallásonkénti regionális különbségek mégis szembetűnőek. Kiemelhetjük tehát, hogy a régiókénti vallási különbségek — eltekintve a minta torzításától — jelentős mértékben határozták meg az országos szintű intervallumok nagyságát.

Az öt és öt gyermeknél nagyobb családok szülési intervallumai vallások szerint régióként (hónap) (1830—39. évi házaspáros kohorsz)

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
<i>Római katolikus</i>					
1	20,2	23,1	19,1	25,7	20,9
2	27,0	30,3	27,6	28,0	27,8
3	31,0	32,1	28,3	31,7	30,8
4	31,1	33,6	32,0	28,3	31,1
5	32,5	33,6	30,1	32,3	32,3
1—5 gyermek	28,2	30,5	27,4	29,2	28,6
<i>Református</i>					
1	20,7	17,3	19,0	18,3	18,9
2	27,3	27,6	28,9	28,9	28,1
3	29,1	32,2	30,4	30,5	30,5
4	31,4	31,9	32,7	31,6	32,5
5	35,5	34,4	35,7	33,1	34,1
1—5 gyermek	28,8	28,7	29,3	28,5	28,8
<i>Evangélikusok</i>					
1	21,8	20,9	14,5	20,7	20,8
2	27,7	26,5	29,3	22,8	27,4
3	27,7	31,7	28,1	31,3	28,1
4	31,2	32,3	32,4	30,7	31,5
5	29,5	32,2	35,5	36,7	31,0
1—5 gyermek	27,5	28,7	27,9	28,4	27,8

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Az első öt gyermek átlagos intervalluma régióként a katolikusok között különbözik a legnagyobb mértékben és a reformátusok között a legkisebb az eltérés (10,2, 4,2%). A három vallás első gyermekeinek intervalluma között a legnagyobb a regionális eltérés (a katolikusoknál közel 26, a reformátusoknál 16, az evangélikusoknál pedig közel 34%). A katolikus vallásúak között mindig 10–15% különbség mutatkozik a második és ötödik gyermekek intervallumának régiókénti nagyságában, de minden sorszámú gyermeknél az Északi régióban a leghosszabbak az intervallumok.

A reformátusoknál a régiókénti intervallum különbségek 1,3 és 3,1 hónap között ingadoznak — kivéve az első gyermekeket —, az evangélikusoknál azonban 1,7 és 7,2 hónap közötti különbség alakul ki. Feltételezhetjük, hogy a katolikusok és az evangélikusok regionális intervallumai közötti különbségeket a kulturális, anyanyelvi eltérések váltották ki — amint ez a termékenység adataiban is kimutatható volt.

Kiemelendő, hogy a Kalocsai Érsekség bánáti területén feldolgozott 106 öt és ötnél több gyermekkel rendelkező család első öt gyermekének átlagos intervalluma nem különbözik a katolikusok átlagától. A legnagyobb eltérés — három hónap — csak az ötödik gyermekek intervallumában tapasztalható.

A Kalocsai Érsekség ötnél több gyermekkel rendelkező családjainak intervallumai *Intervallum hónap*

A gyermekek sorszáma					Együtt
1	2	3	4	5	
21,8	27,5	28,6	30,6	35,3	28,8

A születési intervallumok — a vajdasági adatokból is megállapíthatóan — csak igen bonyolult utólagosan már meg nem ragadható biológiai, gazdasági, szociális tényezők parametrizálása után nyújthatnának megbízható felvilágosítást a termékenységi magatartás tényleges társadalmi gyakorlatáról, a születésszabályozás mértékéről. Szakirodalmi elemzésük is elsősorban a termékenység elméleti modelljének megközelítésében járt sikerrel (*Henry 1972; Sheps—Menken 1973*). A magyar demográfiai átmenet elemzése során nem képezheti feladatunkat ezen elméleti modellekhez való hozzájárulás, vagy megállapításaiknak igazolása. Mindössze arra vállalkozhatunk, hogy az intervallumok hosszával kapcsolatos általánosan elfogadott hipotéziseket címszerűen leírjuk, érzékeltetve a tartamok hossza közötti bonyolult kapcsolatokat. Feltételezhető ugyanis, hogy összefüggés áll fenn

- az anya kora és az intervallum hossza között;
- a gyermek paritása és az intervallum hossza között;
- általában a magasabb paritású gyermekek intervallumának átlaga a paritással együtt növekszik és megoszlási görbéik egyre inkább jobbrahajlóak;
- az előző gyermek korai elhalálózása és a következő (index) gyermek intervalluma között;
- az index gyermek intervallumának hossza és életbenmaradási valószínűsége között; azaz mennél rövidebb az index gyermek intervalluma, annál valószínűbb korai elhalálózása, amely ismét továbbgyűrűző hatást gyakorol a következő intervallumra.

DÁNYI DEZSÓ

A korántsem teljes felsorolásból az 1830—39. évi házas kohorsz adatai is igazolják, hogy ha az index gyermek előtti sorszámú gyermek egy éves életkorának elérése előtt meghal, akkor az index gyermek átlagos intervalluma lerövidül. Az intervallum lerövidülését — a korrigált intervallumot — elsősorban a szoptatás elmaradásának és más biológiai tényezőknek tudhatjuk be.

Korrigált intervallum az öt és ötnél több gyermekes családokban, 1830—39

A gyermek sor- száma	Intervallum	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
2	normál	27,1	29,2	28,0	28,3	27,8
	korrigált	19,3	21,3	20,7	24,1	20,5
	különbség	7,8	7,9	7,3	4,2	7,3
3	normál	30,5	31,8	28,9	31,0	30,5
	korrigált	22,3	25,2	20,1	26,3	22,8
	különbség	8,2	6,6	8,8	4,7	7,7
4	normál	30,5	33,4	33,1	30,4	31,6
	korrigált	21,3	21,1	25,7	20,5	25,8
	különbség	9,2	12,3	7,4	9,9	9,8
5	normál	32,7	33,5	31,1	32,7	32,6
	korrigált	24,1	24,0	24,2	25,3	24,3
	különbség	8,6	9,5	6,9	7,4	8,3

A normál és a korrigált intervallumok közötti különbségek vallásonként is kimutathatók:

A gyermek sorszáma	Intervallum	Református	Evangelikus	Katolikus
2	normál	27,8	28,1	27,4
	korrigált	20,3	20,9	21,6
	különbség	7,5	7,2	5,8
3	normál	30,8	30,5	28,1
	korrigált	23,0	22,1	23,6
	különbség	7,8	8,3	4,5
4	normál	31,1	32,5	31,5
	korrigált	22,5	20,2	18,7
	különbség	8,6	12,3	12,8
5	normál	32,3	34,1	31,0
	korrigált	24,1	24,4	25,2
	különbség	8,2	9,7	5,8

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Az 1850—59. évi házas kohorsz szülési intervallumai

Elméletileg feltételezhetjük, hogy az 1850—59. évi házas kohorsz 1625 — ötnél több gyermekes — nagycsaládjában a szülések közötti intervallumok alig különböztek az 1830—39. évi házas kohorsz nagycsaládjainak szülési intervallumaitól. Az alábbiak szerint ez a hipotézis beigazolódik.

A szülések közötti intervallumok hossza (hónap) az öt és ötnél több gyermekes családokban, 1850—59 (MF1, MF2, MO1, MO2)

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
1	22	21	23	22	22
2	27	29	28	28	28
3	28	32	31	31	30
4	32	33	32	31	32
5	36	33	33	35	34
1—5 gyermek	29,0	29,6	29,4	29,4	29,2

	Római katolikus	Református	Evangélikus
--	-----------------	------------	-------------

1	23	22	22
2	28	27	28
3	30	31	30
4	33	33	31
5	34	37	33
1—5 gyermek	29,4	30,0	28,8

Az 1830—39. és az 1850—59. évi házas kohorsz szülési intervallumainak különbsége (hónap)

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
1	2	0	2	1	2
2	0	0	0	0	0
3	-2	0	2	0	0
4	1	0	-1	0	0
5	3	-1	-2	2	1
1—5 gyermek	1	0	1	1	1

	Római katolikus	Református	Evangélikus
--	-----------------	------------	-------------

1	2	1	-1
2	0	-1	1
3	1	-3	2
4	-2	1	1
5	-1	3	-2
1—5 gyermek	1	1	1

DÁNYI DEZSŐ

Az 1850—59. évi házas kohorszban sincs számottevő eltérés a szülési intervallumok között regionális, illetve vallási bontásban. Az első és második gyermek szülési intervalluma között ennél a házas kohorsznál is jelentkezik az 5—8 hónapos különbség, valamint a gyermekek sorszámával együtt növekvő intervallum. Jelentősebb eltérés csak az 5. gyermekek intervallumában tapasztalható. 1850—59-ben ugyanis közel kétszer (4 hónap) akkora a különbség a harmadik és az ötödik gyermek intervalluma között, mint 1830—39-ben.

Az intervallumok különbségei megnövekszenek a vallások régiókra bontott alábbi táblázata szerint. A vallásokon belüli regionális eltérések némileg nagyobbak mint az 1830—39. évi házas kohorsz intervallumai. Most is feltételezzük, hogy az alábbi különbségeket egyrészt a minta hibája, másrészt az azonos vallásúak régióként eltérő anyanyelvi, anyagi és egyéb jellemzői idézték elő.

Az öt és öt gyermeknél nagyobb családok szülési intervallumai vallások szerint régióként (hónap) (1850—59. évi házas kohorsz)

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
<i>Római katolikus</i>					
1	22	23	23	23	23
2	26	30	27	28	28
3	30	33	28	29	30
4	32	31	33	34	33
5	34	33	34	32	34
1—5 gyermek	28,8	30,0	29,0	29,2	29,4
<i>Református</i>					
1	23	22	25	18	22
2	28	28	26	27	27
3	29	30	33	30	31
4	32	34	31	33	33
5	39	38	35	34	37
1—5 gyermek	30,2	30,4	30,0	29,4	30,0
<i>Evangélikus</i>					
1	22	19	17	29	22
2	27	28	30	29	28
3	25	32	31	35	30
4	32	32	30	31	31
5	35	28	36	33	33
1—5 gyermek	28,2	27,8	28,8	31,4	28,8

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

A korrigált intervallumok az 1850—59. évi házas kohorsz esetében is rövidebbek, mint a normál intervallumok, nem csak országosan, hanem regionális és vallások szerinti bontásban is.

A korrigált intervallumok hossza és a normál intervallumhoz viszonyított különbsége (hónap)

A gyermek sorszáma	Dunántúl	Észak	Tiszántúl	Alföld	Magyarország
2	20 (7)	19 (10)	19 (9)	22 (6)	18 (10)
3	19 (12)	22 (10)	18 (11)	25 (6)	21 (10)
4	25 (6)	22 (11)	20 (13)	26 (4)	21 (11)
5	28 (5)	30 (4)	26 (5)	24 (9)	29 (4)

Római kat.	Református	Evangélikus
------------	------------	-------------

2	22 (6)	21 (7)	18 (9)
3	23 (8)	19 (12)	21 (7)
4	25 (6)	24 (9)	21 (11)
5	27 (5)	25 (9)	29 (2)

Összefoglalva a nagycsaládok — az ötnél több gyermeket szülő anyák — szüléseinek ütemezése a két házas kohorszban nem különbözött számottevő mértékben, mégis az ötödik gyermek intervalluma az 1850—59. évi házas kohorszban valamivel hosszabb, mint az 1830—39. évi házas kohorszban. Az átlagos intervallum hossza a 2,5 év körül ingadozik, tanúsítva, hogy a születésszabályozás gyakorlata a társadalomban még nem terjedt el általánosan. Kiemelhető, hogy a nagycsaládosok szülési intervallumai között sem regionálisan, sem vallásonként nincsen jelentős mértékű eltérés, és legfeljebb az Északi régió, valamint a reformátusok intervallumai nagyobbak néhány hónappal az országos átlagnál. A korrigált intervallumok lerövidülése kétséget kizáróan jelzi a csecsemőhalandóság, illetve a szoptatás jelentőségét az intervallumok hosszának kialakulásában.

Családéptés

A házas termékenység szintje és annak változása természetesen alapvetően határozta meg a családok mindenkori létszámát. A másik két tényező a házasságkötési kor és a halandóság azonban nem kisebb szerepet játszott. Regionális családrekonstitúciós mintáinkban csak az élveszületések alapján kíséreljük meg a családok nagyságának megközelítését. Tekintetbe vesszük még a házasságkötési kort, valamint a férj és feleség elhalálzásának tényét, de nem részletezzük a csecsemő- és gyermekhalandóság alakulását. (Ez utóbbival kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok is intenek erre.)

DÁNYI DEZSŐ

Az alábbiakban tehát bemutatjuk a befejezett, MF1 + MF2 típusú családok élveszüléseinek adatait, az anya házasságkötési kora szerint, régióként és vallásonként részletezve.

*Az élveszületések átlagos száma régióként és vallásonként
(MF1 + MF2), 1830–39, 1850–59*

Vallások	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				
<i>Római katolikus</i>					
1830–39	5,2	4,5	4,5	4,0	4,9
1850–59	4,1	3,9	4,1	3,8	4,0
<i>Református</i>					
1830–39	4,4	3,9	3,9	4,2	4,1
1850–59	4,2	4,1	3,9	3,5	4,0
<i>Evangélikus</i>					
1830–39	4,2	4,0	4,1	3,9	4,1
1850–59	4,3	3,1	4,1	4,8	4,2
<i>Együtt</i>					
1830–39	4,9	4,3	4,1	4,7	4,6
1850–59	4,2	3,7	4,0	4,1	4,0

A fenti táblázat szerint Magyarországon a szabadságharc előtt és a szabadságharc után férjhez ment nők családjában átlagosan négy, négy és fél gyermek született. Az általános meggyőződéssel szemben ebben a korban sem volt uralkodó típus a sok, nagycsalád.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a régiók és azon belül a vallások átlagos gyermekszüléseinek számát nem csak a termékenység, hanem a házasságkötési kor struktúrája és a szülők eltérő fertil házasságtartama is meghatározta. Ennek tudható be, hogy némi eltérés tapasztalható a termékenységgel kapcsolatban az előzőekben már leírtaktól. Mégis kiemelhetjük, hogy országos szinten a termékenység szintjével úgyszólván azonos mértékben csökkent az átlagos élveszületések száma (9%). Az elemzett két kohorszban minden régióban csökkenés tapasztalható az átlagos élveszületések számában — ami nyilvánvaló eltérést tartalmaz az Északi régió termékenységnövekedésével szemben. A római katolikusok és reformátusok átlagos élveszületéseinek csökkenése és az evangélikusok átlagainak emelkedése, tendenciájában megegyezik a termékenységgel kapcsolatban leírtakkal.

Az élveszületések átlagainak pontosságát növelhetjük, ha a házasságkötési kor szerint is részletezzük az előző adatokat. (A 15 éven alul és a 25 éven felül házasodókat az összevetésből kihagytuk kis mintaelemszámuk miatt.)

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Élveszületések átlagos száma házasságkötési kor szerint (MF1+MF2), 1830–39, 1850–59

Régió, vallás	Házasságkötési kor			
	15–19		20–24	
	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59
Dunántúl	5,1	4,3	4,7	4,0
Észak	4,7	3,9	3,8	3,5
Tiszántúl	4,1	4,2	4,2	3,7
Alföld	4,6	4,3	4,0	4,0
Magyarország	4,8	4,2	4,4	4,0
Katolikus	5,2	4,2	4,7	3,8
Református	4,1	4,1	4,2	3,7
Evangélikus	4,6	4,3	4,0	4,0

Az átlagos élveszületések száma az 1850–59. évi minta adatai szerint nem csak regionálisan és vallások szerint is kisebb, mint az 1830–39. évi mintában, hanem a házasságkötés kora szerint mért átlagos élveszületések mutatója szerint is.

Szembeeszkö, hogy az élveszületések átlagának csökkenése — kivéve a Tiszántúli régiót — a házasságkötés kora szerint részletezve olykor igen jelentős (Dunántúlon 16%, illetve 15%, a katolikusoknál 19%). Kisebbsékké váltak tehát a családok, függetlenül a házasságkötési kortól.

Ezek mögött az átlagok mögött rejlő megoszlások — meghatározott csoportosítás után — vallások és régiók szerint is igen jellemzőek.

A befejezett termékenyséű családok megoszlása élveszületett gyermekeik száma szerint, 1830–39, 1850–59, %

Régió, vallás	Élveszületett gyermekek száma					
	0–2		3–6		7–	
	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59	1830–39	1850–59
Római kat.	23,0	33,9	47,2	46,2	29,8	19,9
Református	32,2	33,8	49,7	51,2	18,1	17,4
Evangélikus	27,1	36,9	51,4	37,9	21,5	25,2
Dunántúl	24,6	32,0	45,2	47,9	30,2	20,1
Észak	27,1	36,5	52,7	44,7	20,2	18,8
Tiszántúl	33,8	36,5	49,4	43,6	16,8	19,9
Alföld	23,6	34,6	51,1	46,5	25,3	18,9
Magyarország	26,1	34,2	48,9	46,2	25,0	19,6

DÁNYI DEZSŐ

Ha a fertil házasságtartam alatt 0—2 éveszületést felmutató családokat kiscsaládoknak, a következő 3—6 éveszületést regisztrálókat közepes családoknak, a hétnél több gyermeknek életet adó családokat nagycsaládoknak minősítjük, akkor szembevetünk, hogy

- országos szinten a kiscsaládok aránya jelentős mértékben emelkedett;
- ezzel párhuzamosan ennél kisebb mértékben fogyott a nagycsaládok aránya;
- amíg 1830—39-ben a kis- és nagycsaládok közel azonosan egy-egy negyedét alkották az összes családoknak, addig 1850—59-ben már minden harmadik család kiscsalád volt és csak minden ötödik család volt nagycsalád;
- regionálisan minden régióban megnőtt a kiscsaládok aránya és a Tiszántúl kivételével minden régióban csökkent a nagycsaládok aránya;
- minden vallásfelekezetenél magasabb a kiscsaládok aránya 1850—59-ben, mint 1830—39-ben és csökken a nagycsaládok aránya — kivéve az evangélikusokat;
- megjegyzendő egyébként, hogy a változások mértéke a református vallásúaknál a legkisebb, alig növekedett a kiscsaládok és alig csökkent a nagycsaládok aránya.

Az előzőekben részletezett adatok szerint a két minta átlagos házasságkötési kora alig tért el egymástól. Ha ezt szem előtt tartjuk, és feltételezzük, hogy a halandóság, ideértve a csecsemő- és a gyermekhalandóságát is, a két kohorsz életében nem változott lényeges mértékben — akkor annak vagyunk tanúi, hogy a családok struktúrája igen erőteljesen tendált a modernizációra oly jellemző kiscsaládok preferálása felé — bár még mind a két kohorszban a családok közel fele a közepes családnagyság kategóriájához tartozott.

Kiküszöbölve az 1830—39. évi házasságkohorszban a kor, házasságtartam, illetőleg házasságkötési kor és a fertil házasságtartam befejezésének életkorából származó különbségeket, a következőkben az ún. komplett családok éveszületéseinek számát elemezzük. Azaz azokét a családokét, amelyekben az asszony 45—49 éves koráig házasságban élt.

Élveszületések átlagos száma a komplett családokban, régiók és vallások szerint, 1830—39

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				
Római katolikus	6,6	5,8	6,2	6,0	6,2
Református	5,4	4,7	5,6	4,9	5,1
Evangélikus	5,4	6,3	4,4	5,7	5,4
Görögkeleti	4,2	-	-	-	4,2
Görög katolikus	-	5,5	-	-	5,5
Együtt	6,2	5,5	5,6	5,6	5,8

Bár az előző adatok még mindig magukban hordozzák a vallások és régiók eltérő házassági korból származó kismértékben különböző házasságtartamait, mégis megállapíthatjuk, hogy ha a házasságfelek halandósága nem korlátozta volna az éveszületések számát, akkor az 1830—39 években házasságba lépő asszonyok közel egy gyermekkel több gyermeket szültek volna — 5,8 gyermeket —, mint a befejezett házasságban élő asszonyok.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

Mellőzve most a 15 éven alul és a 25 koréven felül kötött házasságokat — összesen 83 házasságkötést — viszonylag kis mintaelemszámuk miatt, házasságkötési korcsoportonként külön-külön taglaljuk a komplett családok élveszületéseinek átlagos számát.

Élveszületések száma házasságkötési kor szerint a komplett családokban, vallásonként és régióként, 1830—39

Vallás	Dunántúli	Északi	Tiszántúli	Alföldi	Magyarország
	régió				

15—19 éves korban kötött házasságok

Római katolikus	6,8	6,2	6,2	6,4	6,5
Református	5,0	4,4	5,7	5,0	5,0
Evangélikus	5,7	6,0	4,3	6,0	5,4
Görög keleti	6,3	-	-	-	6,3
Görög katolikus	-	5,7	-	-	5,7
Együtt	6,3	5,7	5,7	6,0	6,0

20—24 éves korban kötött házasságok

Római katolikus	6,6	4,9	6,3	5,3	6,0
Református	5,7	5,1	5,9	5,2	5,5
Evangélikus	4,6	5,8	5,0	5,6	4,9
Görögkeleti	6,0	-	-	-	6,0
Görög katolikus	-	3,5	-	-	3,5
Együtt	6,1	5,0	5,9	5,3	5,7

A komplett családokban a befejezett termékenységű családokhoz viszonyítva fele akkora a kiscsaládok aránya és közel felével nagyobb a nagycsaládok aránya. A közepes méretű, 3—6 gyermekes családok aránya közel azonos a befejezett és komplett családokban is. Azaz a komplett családokban is közel minden második család közepes nagyságú család.

DÁNYI DEZSÓ

A komplett családok élveszültek száma szerinti megoszlása, %, 1830—39

Régió	Kis-	Közepes	Nagy-	Vallás	Kis-	Közepes	Nagy-
	család				család		
	0—2	3—6	7—		0—2	3—6	7—
	élveszülteit gyermek				élveszülteit gyermek		
Dunántúl	12,4	41,0	46,6	Római kat.	10,6	43,0	46,4
Észak	16,2	48,4	35,3	Református	18,0	52,8	29,2
Tiszántúl	14,9	52,1	33,6	Evangelikus	20,0	42,9	37,1
Alföld	11,6	51,7	36,7				
Magyarország	13,4	46,4	40,2	Magyarország	13,4	46,4	40,2

TÁBLÁK JEGYZÉKE⁹

1. Csecsemőhalandóság vallások szerint, 1850—59 (MF1+MF2)
2. Csecsemőhalandóság régiók és vallások szerint, 1850—59 (MF1+MF2)
3. Csecsemőhalandóság vallások és régiók szerint, 1850—59 (MF1+MF2)
4. A nők házasságkötési kora vallás és régió szerint, 1830—39 (MF1+MO1)
5. Becsült korú asszonyok száma házasságkötési kor szerint, 1830—39 (MF2+MO2)
6. A nők házasságkötési kora vallás szerint, 1850—59 (MF1, MO1, MF2, MO2)
7. A nők házasságkötési kora régiók és vallások szerint, 1850—59 (MF1, MO1, MF2, MO2)
8. A nők házasságkötési kora vallások és régiók szerint, 1850—59 (MF1, MO1, MF2, MO2)
9. Korspecifikus termékenység a házasságkötés kora szerint, 1830—39 (MF1, MF2, MF1+MF2, MF1+MO1+MF2+MO2)
10. Korspecifikus termékenység a házasságkötés kora szerint régióként, 1830—39
 - a) (MF1)
 - b) (MF2)
 - c) (MF1+MF2)
 - d) (MF1+MF2+MO1+MO2)
11. Korspecifikus termékenység régiók és vallások szerint, 1850—59
 - a) (MF1)
 - b) (MF1+MF2)
 - c) (MF1+MF2+MO1+MO2)
 - d) Komplettermékenység (MF1+MF2)
12. Korspecifikus termékenység vallások szerint régióként, 1830—39 (MF1)
13. Korspecifikus termékenység vallások szerint régióként, 1850—59 (MF1)

⁹ A felsorolt táblák és a két minta családlapjai a KSH NKI könyvtárában találhatók.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

14. Korspecifikus termékenység vallások szerint régióként, 1850—59 (MF1+MF2)
15. Az ötnél több gyermekes családok intervallumai (hónap), 1830—39
16. Korrigált intervallum az öt és ötnél több gyermekes családokban, 1830—39
17. A gyermekek szülése között eltelt idő az öt és ötnél több gyermekes családokban vallások szerint, 1850—59
18. A gyermekek szülése között eltelt idő az öt és ötnél több gyermekes családokban régiók és vallások szerint, 1850—59
19. Gyermekek szülése között eltelt idő az öt és ötnél több gyermekes családokban vallások és régiók szerint, 1850—59
20. Korrigált intervallum vallások szerint, 1850—59
21. Korrigált intervallum régiók és vallások szerint, 1850—59
22. Korrigált intervallum vallások és régiók szerint, 1850—59
23. Befejezett termékenységű családok megoszlása az élveszületések összes száma szerint %, 1830—39
24. Családok nagyság szerinti megoszlása régiók és vallások szerint, 1850—59
25. Családok nagyság szerinti megoszlása vallás és régió szerint, 1850—59

IRODALOMJEGYZÉK

- /1/ *Andorka R.*: A családrekonstrukció vizsgálata módszerei. KSH NKI Történelmi Demográfiai Füzetek. No. 4. Bp. 1988.
- /2/ *Barsy Gy.*: A csecsemőhalandóság mérése. Demográfia. 1958. No. 1. 27—57. p.
- /3/ *Belletini, A.*: La popolazione della campagna bolognese alla meta del secolo XIX. Bologna. 1971.
- /4/ *Le Bras, L.—Todd, E.*: L'invention de la France. Paris. 359 p.
- /5/ *Chaunu, P.*: La civilisation de l'Europe des Lumières. Paris. 1971.
- /6/ *Chaunu, P.*: Reflexions sur le démographie normande. In: Hommage a Marcel Reinhard. Paris. 1973.
- /7/ *Chojnacka, H.*: Nuptiality patterns in agrarian society. Population Studies. 1976. No. 2. 203—226. p.
- /8/ *Coale, A.J.*: Factors associated with the development of low fertility: an historic summary. World Population Conference, New York. 1965. 2. 205—207. p.
- /9/ *Csernák Józsefné.*: A házassági szokások megfigyelésének lehetőségei kohorsz elemzésekben. KSH NKI Kutatási Jelentései. 1986/2. 53—64. p.
- /10/ *Dányi D.*: La migration et les méthodes en démographie historique. Firenze. 1971.
- /11/ *Dupâquier, J.*: Problemes de representativité dans les études fondées sur le reconstitution des familles. Annales de Démographie Historique. 1972.
- /12/ *Dupâquier, J.*: Pour la démographie historique. Paris. PUF. 1984.
- /13/ *Dupâquier, J.*: La population rurale du bassin parisien a l'époque de Louis XIV. Paris. 1979. 275—276. p.
- /14/ *Flinn, M.*: The European demographic system 1500—1820. Brighton. 1981.
- /15/ *Goubert, P.*: Beuvais et Beauvaisis. Paris. 1960.
- /16/ *Hajnal, J.*: Age at marriage and proportions marrying. Population Studies. 1953. No. 1. 111—136. p.
- /17/ *Hajnal, J.*: European marriage patterns in perspective. In: *Glass—Eversley* ed: Population in history. London. 1974. 101—143. p.
- /18/ *Henry, L.—Gautier, E.*: La population de Crulay, paroisse normande. Paris. 1958.
- /19/ *Henry, L.*: On the measurement of human fertility. Amsterdam. 1972. 228 p.
- /20/ *Henry, L.*: Fécondité des mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 a 1829. Annales E.S.C. 1972. No. 3.
- /21/ *Henry, L.—Houdaille, J.*: Fécondité des mariages dans le quart nord — ouest de la France de 1760 a 1829. Population. 1973. No. 4—5.
- /22/ *Henry, L.* (ed): Noms et prénoms: aperçu historique sur la dénomination des personnes en divers pays. Dolhain. 1974.
- /23/ *Henry, L.—Blayo, Y.*: La mortalité en France de 1740—1829. Population. 1975. No. Spéc.
- /24/ *Henry, L.—Fleury, M.*: Nouveau manuel de depuillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris. 1976.
- /25/ *Henry, L.*: Étude de la mortalité a partir de la reconstitution de familles. Dem. Historique. Bull. D, information. 1976.

REGIONÁLIS CSALÁDREKONSTITÚCIÓ

- /26/ Henry, L.: Fécondité des mariages dans le quart sud-est de la France de 1760 a 1829. Population. 1978. No. 4—5.
- /27/ Henry, L.: Techniques d'analyse en démographie historique. INED. Paris. 1958.
- /28/ Hollingsworth, T.H.: Historical demography. 1969.
- /29/ Hollingsworth, T.H.: Problèmes de représentativité dans les études nominatives. Annales Démographie Historique. 1972.
- /30/ Houdaille, J.: Fécondité des mariages dans le quart nord-est de la France de 1760 a 1829. Annales de Démographie Historique. 1976. 341—392. p.
- /31/ Houdaille, J.: La mortalité des enfants en Europe avant le XX. e. siècle. In: Boulanger-Tabutin (ed): La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire. Paris. 1980. 85—118. p.
- /32/ Imhof, A.: La mortalité infantile différentielle en Allemagne du 18 e au 20 e siècle. Population et Famille. 1980. No. 23. 137—176. p.
- /33/ IUSSP Conference on methods of automatic family reconstitution. IUSSP Papers. No. 12. 1977.
- /34/ Kiernan, K.E.: Teenage motherhood — associated factors and consequences — the experience of a British birth cohort. Journal of Biosocial Science. 1980. 393—405. p.
- /35/ Konek S.: A Magyar Korona Országainak legújabb népesedési mozgalmá. 1868. Pest. MTA. Értekezések a társadalomtudományok köréből. IV. sz.
- /36/ Lesthaeghe, R.—Wilson, Ch.: Les modes de production, la laicisation et le rythme de baisse de la fécondité en Europe de l'Ouest de 1870 a 1930. Population. 1982. No. 3. 623—646. p.
- /37/ Lesthaeghe, R.: A century of demographic and cultural change in Western Europe. Population and Development Review. 1983. 411—435. p.
- /38/ Levy, C.: L'accouchement prémature. Travaux et Documents de l'INED. Cahier. No. 84. 172 p.
- /39/ Maine, D.C.—McNamara, R.: Birth spacing and child survival. International Family Planning Perspective. 1986. No. 3.
- /40/ Poitrineau, A.: La vie rurale en Basse Auvergne au XVIII. -e siècle (1726—1789). Paris. 1965.
- /41/ Potter, J.E.: Birth spacing and child survival. A cautionary note regarding the evidence from the WFS. Population Studies. 1988. No. 3.
- /42/ Poulain, M.—Tabutin, D.: La mortalité aux jeunes ages en Europe et en Amérique Nord du XIX. siècle à nos jours. In: La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire. Boulanger—Tabutin (eds) 1980. Paris. 119—156. p.
- /43/ Puffer, R.R.—Serrano, C.V.: Patterns of mortality in childhood. WHO. 1973. XII. fejezet 241—255. p.
- /44/ Sheps, M.C.—Menken, J.A.: Mathematical models of conception and birth. London. 428 p.
- /45/ Simons, J.: Reproductive behavior as religious practise. In: Determinants of fertility trends: theories re-examines. U.I.E.S.P. 1980.
- /46/ Weszelovszky K.: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Bp. 1875. MTA. Értekezések a társadalomtudományok köréből.

- /47/ *Wrigley, E.A.—Schofield, R.S.*: Nominal record linkage by computer and the logic of family reconstitution. In: *Wrigley, E.A.*: Identifying people in the past. London. 1973.
- /48/ *Wrigley, E.A.—Schofield, R.S.*: English population history from family reconstitution: summary results 1600—1799. *Population Studies*. 1983. No. 2.